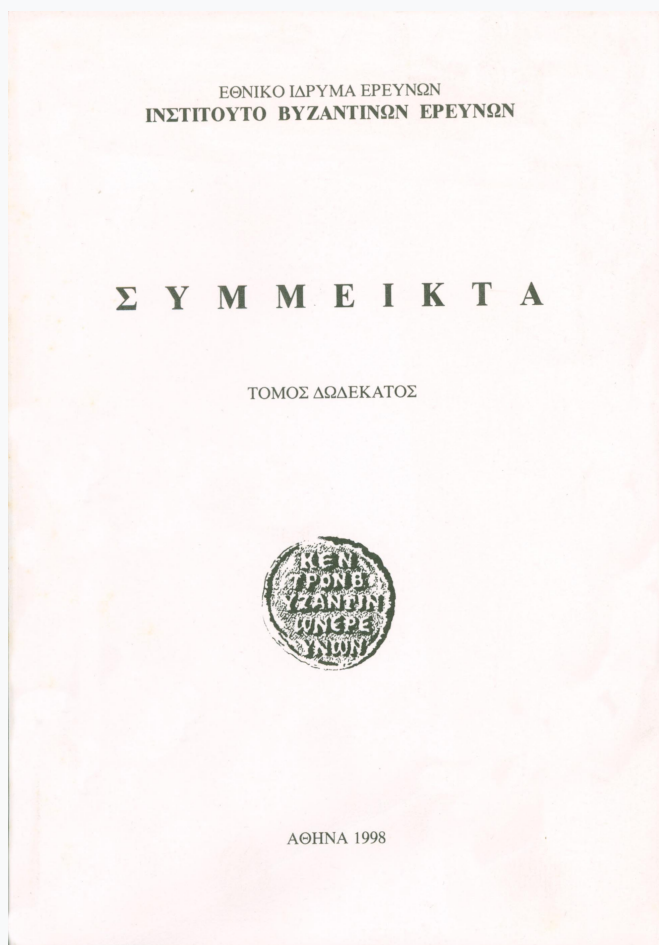

Byzantina Symmeikta

Vol 12 (1998)

SYMMEIKTA 12

Οι Σλάβοι στην Άθωνική μονή Ζωγράφου

Κύριλλος ΠΑΥΛΙΚΙΑΝΩΦ

doi: [10.12681/byzsym.851](https://doi.org/10.12681/byzsym.851)

Copyright © 2014, Κύριλλος ΠΑΥΛΙΚΙΑΝΩΦ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΠΑΥΛΙΚΙΑΝΩΦ Κ. (1998). Οι Σλάβοι στην Άθωνική μονή Ζωγράφου. *Byzantina Symmeikta*, 12, 109–140.
<https://doi.org/10.12681/byzsym.851>

ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΠΑΥΛΙΚΙΑΝΩΦ

ΟΙ ΣΛΑΒΟΙ ΣΤΗΝ ΑΘΩΝΙΚΗ ΜΟΝΗ ΖΩΓΡΑΦΟΥ

Ἀνάμεσα στὰ μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἡ μονὴ Ζωγράφου χαρακτηρίζεται ὡς παραδοσιακὰ βουλγαρικὴ. Ὅμως, ἡ βουλγαρικὴ παρουσία στὸ ἱδρυμα περιβάλλεται ἀπὸ ἀσάφεια καὶ δὲν γνωρίζουμε μέχρι στιγμῆς τὶς ἀκριβεῖς διαστάσεις τῆς κατὰ τοὺς μέσους καὶ ὕστερους βυζαντινοὺς χρόνους. Γιὰ αὐτὸ τὸν λόγο στὴν παρούσα μελέτη θὰ προσεγγίσουμε τὴ σλαβικὴ παρουσία στὴ Ζωγράφου στατιστικὰ καὶ προσωπογραφικὰ, συγκεντρώνοντας καὶ ἀναλύοντας γλωσσικὰ ὅλες τὶς εἰδήσεις γιὰ τοὺς σλαβικῆς καταγωγῆς Ζωγραφίτες ποὺ ἐντοπίσαμε.

Ἡ ἱδρυσιμὴ τῆς Ζωγράφου συνδέεται μὲ τὴν ὀκταετία 972-980. Σὲ περιορισμὸ τοῦ 980 σχετιζόμενο μὲ τὸ μονύδριον τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ἀπαντᾶται ἡ φράση καὶ ἀνατρέπει τὸν ποταμὸν καὶ ἀκουμπίζει τοῦ Ζωγράφου ἄνωθεν¹. Συνεπῶς, τὸ 980 τὸ ἱδρυμα διέθετε ἤδη κάποια ἔγγειο ἰδιοκτησία στὴν ἴδια περιοχὴ, ὅπου βρίσκονται καὶ οἱ σημερινές του ἐγκαταστάσεις. Ὡστόσο, τὸ 972 ὁ ἱδρυτὴς τῆς μονῆς ὑπογράφει τὸ Τυπικὸ τοῦ Τσιμισκῆ εἰκοστὸς στὴ σειρὰ καὶ χωρὶς νὰ προσαρτᾷ στὸ ὄνομά του τὴν λέξη ἡγούμενος: *Γεωργιος ο ζογραφος*², ὁπότε εἶναι πρόδηλο ὅτι τὸ ἱδρυμα συγκροτήθηκε μετὰ τὴν ἡμερομηνία αὐτή.

¹. *Actes de Zographou*, ἐκδ. W. REGEL - E. KURTZ - B. KORABLEV, *Viz. Vrem.* 13, 1907, *Prilozhenie* 1, ἀνατ. Amsterdam 1969, ἀρ. 1, στ. 22-23. Ἡ μοναδικὴ αὐτῇ ἐκδοσιμὴ τοῦ ἀρχείου τῆς Ζωγράφου συμπληρώνεται μερικῶς ἀπὸ τὰ ἀκόλουθα ἄρθρα: H. GELZER *Sechs Urkunden des Georgsklosters Zografu*, *BZ* 12, 1903, 498-532· L. MAVROMMATIS, *Le Chrysobulle de Dušan pour Zographou*, *Byzantion* 52, 1982, 51-356 καὶ πίν. I-IV· Λ. ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ, *Μεσαιωνικὸ ἀρχεῖο μονῆς Ζωγράφου. Ἐγγράφο πρώτου Δωροθέου, Ἀφιέρωμα στὸν Νίκο Σβορώνο*, τόμ. 1, Πέθυμο 1986, 308-317.

². *Actes du Prôtaton*, ἐκδ. Denise PAPACHRYSSANTHOU, Παρίσι 1975, ἀρ. 7, στ. 167· πρβλ. Διονυσία ΠΑΠΑΧΡΥΣΑΝΘΟΥ, *Ὁ Ἀθωνικὸς μοναχισμὸς*, Ἀθήνα 1992, 240-241, σημ. 276-277.

Όφείλουμε νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι τὰ προσιμότερα σλαβικά τοπωνύμια τοῦ ἁθωνικοῦ χώρου, ἡ *Βάνιτζα* καὶ ὁ *Μαῦρος βηρός*, ἐντοπίζονται στὴν περιοχὴ τῆς Ζωγράφου. Ὁ σλαβικός τοπωνυμικός ὄρος βηρός ἐμφανίζεται γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 980 καὶ μάλιστα στὸ προαναφερθὲν ζωγραφίτικο ἔγγραφο γιὰ τοὺς Ἁγίους Ἀποστόλους τοῦ Ξηροκάστρου: ἀπὸ τὸν βαθὺν βηρόν τοῦ Ξηροκάστρου καὶ ἀνατρέχει τὸν ποταμὸν καὶ ἀκουμπίζει τοῦ Ζωγράφου... ἀκουμπίζει εἰς τὸν βαθὺν βηρόν τοῦ Ξηροκάστρου³. Μᾶλλον πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο τοπωνύμιο ποὺ σὲ ἔγγραφο τοῦ 1049 ἀποκαλεῖται *μαῦρος βηρός*: κρατῶν τὸν αὐτὸν δρόμον ἕως τὸ ραχώνιν τοῦ Ζωγράφου, καὶ κατέρχεται τὸ λαγκαδιήτζιν καὶ ἀκουμβίζει εἰς τὸν μαῦρον βηρόν⁴. Ἡ νεώτερη παράδοση τῶν Ζωγραφεῖων σχετικὰ μὲ τὸν μαῦρο βηρὸ τὸν τοποθετεῖ στὸν ροῦ τοῦ πρώτου χειμάρρου στὰ ἀνατολικά τῆς πέτρινης γέφυρας τοῦ ζωγραφίτικου ποταμοῦ, δίπλα στὴν ὁποία ὁ δρόμος ἀπὸ τὸν ἄρσανά τῆς μονῆς ἐνώνεται μὲ τὰ καλντερίμια ποὺ ὁδηγοῦν πρὸς τὶς μονὲς Ζωγράφου, Χιλανδαρίου καὶ Ἑσφιγμένου⁵. Ὁ Γ. Σμυρνάκης ἐπισημαίνει ὅτι στὰ τέλη τοῦ ΙΘ' αἰῶνος σὲ ἀπόσταση σαράντα λεπτῶν πεζοπορίας ἀπὸ τῆς Ζωγράφου ὑπῆρχε τὸ μονύδριον *Μαυρόβηρος* καὶ προσθέτει ὅτι «ἡ λέξις Μαυρόβηρος φαίνεται ἡμῖν σύνθετος ἐκ τοῦ μαῦρος καὶ βηρός, ἥτις ἐκ τοῦ σλαβικοῦ εἰλημμένη καταβόθραν καὶ συστροφὴν ὕδατος ἔνεκα τοῦ παραρρέοντος χειμάρρου»⁶. Ἡ λέξις, ἂν καὶ σπανιότατη στὰ ἑλληνικά, καταγράφεται ἀπὸ τὸν Δ. Δημητράκο μὲ τὴν σημασίαν *κοίλωμα γῆς, λακκούβα*, ἐν ᾧ μένουσι στάσιμα ὕδατα⁷. Ἡ σημασία αὕτη προέρχεται ἀπὸ τὸ παλαιοσλαβικὸ *виръ* καὶ ἀντιστοιχεῖ στὸ ἑλληνικὸ *δίνη* καὶ στὸ λατινικὸ *vortex*⁸. Εἶναι λοιπὸν ἐμφανὲς ὅτι πρόκειται γιὰ κοινότυπη σλαβικὴ λέξις, ἡ ὁποία σύμφωνα μὲ τὸν M. Vasmer μαρτυρεῖται ὡς τοπωνύμιο σὲ ἀρκετὰ μέρη τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου⁹.

Τὸ 1141, σὲ λαυριώτικη πράξις τοῦ πρώτου Γαβριὴλ ἀναφέρεται τὸ μονύδριον τῆς *Βάνιτζας*: ἀποτελεῖ εἰς τὴν παραλίαν τὴν πρὸς τὸν Λογγὸν βλέπουσαν, ἐν ᾗ ἴστανται καὶ τρεῖς λίθοι ἐρριζωμένοι ἀπέχοντες ἀπὸ τοῦ αἰγιαλοῦ ἐντὸς εἰς τὴν θάλασσαν ὡσεὶ τοξότου βολὴν, δεξιὰ ἔχων τὸ

³. Zographou, ἄφ. 1, στ. 21-29.

⁴. Zographou, ἄφ. 3, στ. 23-29.

⁵. D. BOLUTOV, *Bŭlgarski istoričeski pametnici na Aton*, Sofia 1961, 43.

⁶. Γ. ΣΜΥΡΝΑΚΗΣ, *Τὸ Ἅγιον Ὄρος*, Ἀθῆναι 1903, ἀνατ. Καρνεῖς 1988, 561-562.

⁷. Δ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΣ, *Μέγα λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης*, II, Ἀθῆναι 1950, 1399.

⁸. F. MIKLOSICH, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Βιέννη 1865, ἀνατ. Aalen 1963, 64.

⁹. M. VASMER, *Die Slaven in Griechenland*, *Abh. der Preussischen Akad. d. Wiss., Philos.-hist. Kl.* 12, Βερολίνο 1941, ἀνατ. Λυψία 1970, 16, 23, 57, 121.

περιοριζόμενον ἀριστερὰ δὲ τὰ δίκαια τοῦ Ἀγίου Φιλίππου καὶ τῆς Βάνιτζας¹⁰. Τὸ κείμενο διευκρινίζει ὅτι ἡ Βάνιτζα βρισκόταν στὰ δυτικά τοῦ ἄρσανά τῆς Ζωγράφου, κοντὰ στοὺς τρεῖς θαλάσσιους βράχους ποὺ σήμερα ὀνομάζονται τὰ Τρία Ἀδέλφια¹¹. Ὅλοι οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὸ θέμα, δηλαδὴ ὁ Γ. Σμυρνάκης, ὁ J. Lefort καὶ ὁ Π. Χρήστου, τοποθετοῦν τὸ μονύδριον τῆς Βάνιτζας μερικὰ χιλιόμετρα δυτικά τῆς Ζωγράφου, στὴν παραλία, ὅπου καὶ σήμερα ἀπαντᾶται τὸ τοπωνύμιον Γιοβάνιτζα¹².

Ἡ ὀνομασία Βάνιτζα περιέχει ἔκδηλα σλαβικά γλωσσικά γνωρίσματα. Ὁ I. Dujčev τὴν σχετίζει μὲ τὸ οὐσιαστικὸ *баница*¹³, ὑποκοριστικὸ τῆς λέξης *баниа* ποὺ σημαίνει λουτρόν καὶ σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις *κολυμβήθρα*¹⁴, ἐνῶ ὁ M. Vasmer ἐρμηνεύει τὸ μόνο ἀνάλογο τοπωνύμιον ποὺ ἐντόπισε στὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα κατὰ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο¹⁵. Ἡ σημασία αὐτὴ ὅμως δύσκολα θὰ μπορούσε νὰ σχετισθεῖ μὲ τὰ γεωγραφικὰ δεδομένα τῆς ἀθωνικῆς χερσονήσου.

Ὁ ἐντοπισμὸς δύο πρώιμων σλαβικῶν τοπωνυμίων στὸν ἄμεσο περίγυρον τῆς μετέπειτα βουλγαρικῆς μονῆς ἀποκαλύπτει τὴν ὑπαρξὴ δύο βραχυβίων σλαβικῶν ἐγκαταστάσεων στὴν περιοχὴ, ἐξ ὧν ἡ μία πρέπει νὰ ἦταν σύγχρονη ἢ προγενέστερη τοῦ μονυδρίου ποὺ ὁ ζωγράφος Γεώργιος ἱδρυσε στὰ 972-980¹⁶. Ἡ σχέση αὐτῶν τῶν ἐγκαταστάσεων μὲ τὴ Ζωγράφου παραμένει ἀδηλη.

Ἡ Διονυσία Παπαχρυσάνθου τονίζει πῶς «εἶναι ἄγνωστο σὲ ποιά ἐποχὴ τὸ μοναστήρι παραχωρήθηκε σὲ (ἢ ἐπανδρώθηκε ἀπὸ) μοναχοὺς Βουλγάρους»¹⁷. Σὲ πρόσφατο ἄρθρο τοῦ ὁ I. Božilov ἐπισημαίνει ὅτι ἡ κυριώτερη ἐνδειξὴ σχετικὰ μὲ τὸ χρονικὸ σημεῖο τῆς βουλγαρικῆς ἐπικράτησης στὸ ἱδρυμα εἶναι ἡ βουλγαρικοῦ τύπου ὑπογραφή τοῦ Ζωγραφίτη ἡγουμένου Συμεών, ἡ ὁποία σφραγίζει πρᾶξιν τοῦ πρώτου Ἰωάννη ἀπολυθεῖσα τὸ 1169 καὶ ἀποκρίμε-

¹⁰. *Actes de Lavra I*, ἔκδ. P. LEMERLE - A. GUILLOU - N. SVORONOS avec la collaboration de Denise PAPACHRYSSANTHOU, Παρίσι 1970, ἀρ. 61, στ. 24-28.

¹¹. *Lavra I*, 316 καὶ 62-63, χάρτης II. Πρβλ. *Actes de Lavra IV*, ἔκδ. P. LEMERLE - A. GUILLOU - N. SVORONOS - Denise PAPACHRYSSANTHOU avec la collaboration de S. ĆIRKOVIĆ, Παρίσι 1982, 74-75, χάρτης I.

¹². ΣΜΥΡΝΑΚΗΣ, Ἱερόν Όρος, 555· *Actes de Esphigménou*, ἔκδ. J. LEFORT, Παρίσι 1973, 88· Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, Τὸ Ἱερόν Όρος. Ἀθωνικὴ πολιτεία-ἱστορία, τέχνη, ζωή, Ἀθήνα, 1987, 58 καὶ 488.

¹³. I. DUJČEV, Slavica dans les Acta Athoa I, *Byzantinobulgarica* 5, 1978, 291.

¹⁴. MIKLOSICH, *Lexicon*, 11.

¹⁵. VASMER, *Die Slaven*, 178.

¹⁶. Πρβλ. ΠΑΠΑΧΡΥΣΑΝΘΟΥ, *Μοναχισμός*, 27-31.

¹⁷. ΠΑΠΑΧΡΥΣΑΝΘΟΥ, *Μοναχισμός*, 241.

νη στη μονή Παντελεήμονος¹⁸. Βασιζόμενος στο στοιχείο αυτό, ο βούλγαρος έρευνητής όρίζει ως terminus ante quem της βουλγαρικής επικράτησης στη Ζωγράφου τó έτος 1169, ένφ ως terminus post quem δέχεται τó έτος 1049, όταν ó ήγούμενος της Ζωγράφου Ιωάννης ύπογράφει ένα έγγραφο της Συνάξεως¹⁹. Διερωτώμενος μήπως ó Ιωάννης αυτός έχει κάποια σχέση με τόν μυθικό ζωγραφίτη Ιωάννη Σελίνα²⁰, ó J. Lefort τόν σχετίζει με τόν άδήλου μονής άββα Ιωάννη που αναφέρεται τó 1037 σέ έγγραφο της Έσφιγμένου²¹. Ό Ιωάννης Σελίνα άπαντά ως ήγούμενος της βουλγαρικής μονής σέ μερικά πλαστά έγγραφα φυλασσόμενα στο άρχείο της²², έξ ών τó άντιπροσωπευτικότερο είναι τó λεγόμενο Χρονικό ή *Svodna gramota* της Ζωγράφου, ένα άδέξιο πλαστογράφημα του ΙΣ΄ αιώνας, τó όποιο όμως τόν άποκαλεί «άββα»²³, άκριβώς όπως συμβαίνει καί στο έσφιγμενίτικο έγγραφο, όποτε ó συσχετισμός που προτείνει ó γάλλος έρευνητής άποβαίνει έξαιρετικά πειστικός. Η άμέσως έπόμενη ελληνική ύπογραφή Ζωγραφίτη μοναχού έμφανίζεται τó 1300, σέ πλαστό έγγραφο της μονής Δοχειαρίου: *Παγκράτιος μοναχός έκ της μονής του Ζωγράφου*²⁴. Η άποδεικτική άξία της είναι μηδαμινή καί θά ήταν

¹⁸. *Actes de Saint-Pantéléemón*, έκδ. P. LEMERLE - G. DAGRON- S. ČIRKOVIĆ Παρίσι 1982, άρ. 8, στ. 59· Πρβλ. I. BOŽILOV, *Bŭlgarite vŭn vizantijskata imperija*, Sofia 1995, 83 καί 352, άρ. 443· I. BOŽILOV, *Osnovavaneto na svetata atonska bŭlgarska obitel Zograf. Legendi i fakti*, *Svetogorska obitel Zograf* 1, 1995, 8, σημ. 46-49.

¹⁹. *Zographou*, άρ. 3, στ. 51. Δυστυχώς τó έγγραφο σώζεται μόνο σέ αντίγραφο. Πρβλ. καί BOŽILOV, *Osnovavaneto*, 8 σημ. 43.

²⁰. Η μοναστηριακή παράδοση που σχετίζεται με τόν Ιωάννη Σελίνα έχει καταγραφεί άπό τόν J. IVANOV, *Bŭlgarski starini iz Makedonija*, Σόφια 21931, άνατ. 1970, 537-540.

²¹. *Esphigménou*, άρ. 12, στ. 31

²². Πρόκειται για έναν πλαστό χρυσόβουλλο λόγο του Άνδρονίκου Β΄ (*Zographou*, άρ. 67) καί για μιá σλαβική μετάφραση με χρονολογία του πρωτοτύπου 1049 (IVANOV, *Bŭlgarski starini*, 535-537, άρ. 64). Η μετάφραση αντιγράφει κατά λέξη τά εισαγωγικά ένός γνήσιου ελληνικού έγγράφου του 1049 (*Zographou*, άρ. 3), αλλά στην περιγραφή των μοναστηριακών κτήσεων σχετίζεται άπευθείας με ένα πατριαρχικό έγγραφο του 1586 (*Zographou*, άρ. 62, στ. 9-25).

²³. *Zographou*, άρ. 5, στ. 73-80· IVANOV, *Bŭlgarski starini*, 538-542. Πρβλ. A. STOILOV, *Svoden hrisevul za istorijata na Zografskija manastir, Sbomik v čest na V. N. Zlatarski*, Σόφια 1925, 452· Γ. ΣΟΥΛΗΣ, Ό τσάρος Στέφανος Δουσάν καί τó Άγιον Όρος, *ΕΕΒΣ* 22, 1952, 89-90· I. DUJČEV, *Le Mont Athos et les Slaves au Moyen âge, Le Millénaire du Mont Athos 963-1963. Études et Mélanges II*, Venezia-Chevetogne 1964, 127· ΠΑΠΑΧΡΥΣΑΝΘΟΥ, *Μοναχισμός*, 239-240. Τó κείμενο που μνημονεύει τόν Ιωάννη Σελίνα αναφέρει καί ένα πατριαρχή Τιρονόβου όνόματι Θεοφύλακτο (*Zographou*, άρ. 5, στ. 58). Είναι πολύ πιθανό πρότυπο αυτού του πλασματικού προσώπου νά υπήρξε ó άρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας Θεοφύλακτος Άχρίδος (1088-1026). Πρβλ. *ODB* III, 2068.

²⁴. *Actes de Docheiariou*, έκδ. N. OIKONOMIDES, Παρίσι 1984, App. IV, στ. 68· BOŽILOV, *Osnovavaneto*, 8 σημ. 44.

εὐλόγο νὰ εἰκάσουμε ὅτι ἡ ἀπουσία ἐλληνικῶν ὑπογραφῶν ἀπὸ τὸ ἱδρυμα μετὰ τὸ 1049 ὀφείλεται στὸν βαθμιαῖο ἐκσλαβισμό του, ἡ πρώτη μαρτυρία περὶ τοῦ ὁποίου ἀνάγεται στὸ 1169.

Κάποια ἀνάμειξη τοῦ τσάρου τῶν Βουλγάρων Ἰωάννη Ἀσάν Β΄ στίς ὑποθέσεις τοῦ Ἁγίου Ὄρους μαρτυρεῖται γύρω στὰ 1233-1235. Ἄν κρίνουμε ἀπὸ τὸ περιεχόμενο μιᾶς ἐπιστολῆς ποὺ ὁ μητροπολίτης Ἀγκύρας Χριστόφορος ἀπηύθυνε πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Βουλγαρίας τὸ 1233, τὴν περίοδο ἐκείνη ἓνας ἀνώνυμος ἀρχιεπίσκοπος τῆς Βουλγαρίας εἶχε καταφύγει στὸν Ἅθωνα, σὲ μονὴ ποῦ, δυστυχῶς, δὲν κατονομάζεται: *Ἐπεπόθουν οὖν, ἅφ' οὗ καὶ τῶ μακαριωτάτῳ ἀρχιεπισκόπῳ Τρινόβου ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει ἐνέτυχον, γράψαι τῇ βασιλείᾳ σου. Αἱ δὲ κοσμικαὶ συγχύσεις ἐμποδὼν μοι γεγονάσι καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἴσχυσα παραδελῶσαι τῇ βασιλείᾳ σου ὅποσα τῷ τοιούτῳ ἀρχιεπισκόπῳ συνέτυχον καὶ ἠνάγκασα αὐτὸν ἀπελθεῖν εἰς τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ. Ὁ δὲ μετάνοιαν θεὶς καὶ συγγνώμην αἰτήσας, ἀπεκρίνατό μοι τινα δοκοῦντα εὐλογα· ἐγὼ δὲ οὐκ ἐπίστευσα ταῦτα εἰ μὴ πως γράψω τῇ βασιλείᾳ σου· φθάνει δ' ἐτέρωθεν ἀνενεχθῆναι τῇ ἡμῶν μετριότητι, ὅτι τὴν ἀρχιερωσύνην ὁ τοιοῦτος ἀρχιεπίσκοπος παρητήσατο· καὶ λοιπὸν ἐν χρεΐᾳ ποιμένος ἡ τοῦ Τρινόβου ἐκκλησία καθέστηκε*²⁵. Τὸ κείμενο διασαφηνίζει ὅτι ὁ Χριστόφορος, ἔχοντας ἐξουσίες πατριαρχικοῦ ἐξάρχου γιὰ τὶς περιοχὲς τῆς Ἡπείρου, προσπάθησε νὰ πείσει τὸν ἀρχιεπίσκοπο Τρινόβου νὰ ἐπανακάμψει στὴν ἔδρα του, ἡ ὁποία μετὰ τὴν παραιτήσή του νωρίτερα τὸν ἴδιο χρόνο εἶχε παραμείνει κενή. Ἀποσπασματικά στοιχεῖα ποὺ ἴσως σχετίζονται μὲ τὸ ἴδιο περιστατικὸ περιέχονται σὲ μιὰ σύντομη *εἶδηση* περὶ γεγονότων τοῦ ἔτους 1235, ἀντίγραφο τῆς ὁποίας σώζεται στὸ Πρωτάτο: *Ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἰωαννου τοῦ Ἀσάνη, τοῦ κατὰ τὴν Ζαγοράν τῆς Βουλγαρίας βασιλεύσαντος καὶ πολλὰς πόλεις τῶν Ρωμαίων κρατήσαντος, γέγονε καὶ πατριαρχεῖον εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ. Διὰ τούτου καὶ τὴν Ἐκκλησίαν πολλὰ καταναγκάσαντος καὶ τὸ ἐνδόσιμον εἴληφε, καὶ πρῶτος ἐν αὐτῇ ὁ πρότερον χρηματίσας μητροπολίτης Φιλίππων Γρηγόριος πατριάρχης καθίσταται τῆς Τριβούνου, πόλεως Βουλγαρίας· ὃς δὴ καὶ μητροπολίτην Θεσσαλονίκης πεποίηκε σπουδὴν πᾶσαν καὶ ἐπίσκοπον Ἱερισσοῦ κατέστησεν. Οἱ γε μὴν τότε κατὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος τοῦ Ἁθῶ ἀσκούμενοι μοναχοὶ εἰς τρισχιλίους συναχθέντες λογάδες ἅπαντες μῆτε μὴν τὸν πατριάρχην δεχόμενοι, μῆτε τὸν Θεσσαλονίκης Μιχαὴλ τὸν Πρατάνον, μῆτε τὸν ἐπίσκοπον Ἱερισσοῦ*²⁶. Τὸ κείμενο φανερώνει ὅτι, μετὰ τὴν ἐπέκταση τῆς

²⁵. V. VASILJEVSKIJ, Obnovlenie bolgarskago patriaršestva pri carē Ioannē Asēnē II v 1235 godu, *Žurnal Ministerstva Narodnago Prosvěščenija*, μέρος 238, 1885, 54.

²⁶. *Prótaton*, App. I d, στ. 1-8.

ἐπικράτειάς του μέχρι τὰ σύνορα τοῦ Ὄρους, ὁ βούλγαρος βασιλεὺς Ἰωάννης Ἀσάν Β΄ ἐγκατέστησε ἀνθρώπους τῆς ἀρεσκείας του στὶς ἐκκλησιαστικὲς ἔδρες Θεσσαλονίκης καὶ Ἱερισοῦ σὲ μιὰ προσπάθεια νὰ θέσει τὸν Ἄθωνα ὑπὸ τὸν ἔλεγχό του. Ὁ V. Zlatarski, βασιζόμενος σὲ παλαιότερη ἔκδοση μιᾶς παρεμφεροῦς *εἰδήσεως* ἐντοπιζόμενης σὲ κώδικες τῆς Ἰβήρων καὶ τῆς Βατοπεδίου²⁷, φρονεῖ ὅτι τὸ κείμενο αὐτὸ ἀποτελεῖ δημιούργημα τῆς μετὰ τὸ 1368 ἐποχῆς καὶ δὲν ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ ΙΓ΄ αἰῶνος. Ἀποφαίνεται μάλιστα ὅτι ὁ Μιχαὴλ Πρατάνος, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται ὡς μητροπολίτης Θεσσαλονίκης χωρὶς νὰ μνημονεύεται σὲ καμία ἄλλη πηγὴ, ἐπινοήθηκε ἀπὸ τὸν συμπλητὴ καὶ ὑπογραμμίζει ὅτι κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα 1223-1235 τὰ γνωστὰ ὀνόματα μητροπολιτῶν τῆς Θεσσαλονίκης εἶναι Νικόλαος καὶ Ἰωσήφ²⁸. Ἀντιθέτως, ἡ G. Cankova-Petkova χρονολογεῖ τὴν *εἰδηση* στοῦ τελευταῖο τέταρτο τοῦ ΙΓ΄ αἰῶνος καὶ τάσσεται ὑπὲρ τῆς ἁποψῆς ὅτι ἡ πληροφορία περὶ τῆς ἐγκατάστασης βουλγάρου ἐπισκόπου στὴν Ἱερισσοῦ ἀποτελεῖ ἀπλήρησιν πραγματικοῦ γεγονότος²⁹. Ἡ ἐπιχειρηματολογία τῆς ὁμως δὲν πείθει ἰδιαίτερα καὶ ἡ γνώμη τοῦ Zlatarski ὅτι ἡ *εἰδηση* δημιουργήθηκε μετὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος φαίνεται ὀρθότερη. Ἐπὶ πλέον, εἶναι πιθανὸ τὸ ὄνομα τοῦ βουλγάρου τσάρου Ἰωάννη Ἀσάν Β΄ νὰ ἐμπλέκεται στὴν ὅλη ἱστορία καὶ ἐξαιτίας τῆς ἀνάμνησης τῶν ἀγιορειτῶν περὶ τῆς ἀποσύρσεως τοῦ ἀρχιεπισκόπου τῆς Βουλγαρίας στοῦ Ἁγίου Ὄρους στὰ 1233-1235. Δυστυχῶς ὁμως, ἡ παντελὴς ἀπουσία συγκεκριμένων ἀναφορῶν δυσχεραίνει τὴν ἐξιχνίαση τῆς σχέσης ποὺ ἡ μονὴ Ζωγράφου ἐνδεχομένως νὰ εἶχε μὲ τὸν ἀγιορεῖτη ἀρχιεπίσκοπο Βουλγαρίας καὶ μὲ τὶς ἐπεμβάσεις τοῦ Ἰωάννη Ἀσάν Β΄ στὰ ἔσωτερικὰ τῆς ἁθωνικῆς κοινότητος.

Ὁ *Βίος τῆς ἁγίας Παρασκευῆς τῆς Ἐπιβατινῆς* ἀναφέρει ὅτι μετὰ τὴν νίκη του στὴν Klokoznica (9 Μαρτίου 1230) ὁ Ἰωάννης Ἀσάν Β΄ ἀντικατέστησε τοὺς μητροπολίτες καὶ ἐπισκόπους στὰ κατακτηθέντα ἐδάφη. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ *Βίου*, ὁ βούλγαρος πατριάρχης Εὐθύμιος, τονίζει ὅτι τὴν πληροφορία αὐτὴ ἀντλήσε ἀπὸ τοὺς χρυσόβουλλους λόγους τοῦ τσάρου ποὺ ἐντόπισε στὴν Λαύρα καὶ στοῦ Πρωτᾶτο: въ нѣх же и мѣтρωпѣлитъ и епископъ свѣтлѣ и владѣхъ стѣиѣ постави пакже свѣтлѣи егѡ χρисѡвѣли въ славнѣи лаврѣ С(в)ѣтѣхъ Γѡры и

²⁷. Ph. MEYER, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster*, Λυψία 1894, ἀνατ. Amsterdam 1965, ἀρ. 8 καὶ σ. 275-276.

²⁸. V. ZLATARSKI, Edin grčki falsifikat, kojto se otnasja kŭm bŭlgarskata istorija, *BSI* 2, 1930, 245 σημ. 27, 255-256.

²⁹. G. CANKOVA-PETKOVA, Vosstanovlenie Bolgarskogo patriaršestva v 1235 g. i meždunarodnoe položenie Bolgarskago gosudarstva, *Viz. Vrem.* 28, 1968, 138-146.

Прватаѣ ѡткрѣвенѡмъ свѣдѣтелствѣхѣт ѡнѣмъ³⁰. Ἡ ὑπαρξη χρυσόβουλλου λόγου τοῦ τσάρου Ἰωάννη Ἀσάν Β΄ ἐπιδοθέντος στὴ Βατοπεδίου διαπιστώθηκε τὸ 1930³¹ καὶ λίγο ἀργότερα ὁ V. Zlatarski υἱοθέτησε τὴν ἄποψη ὅτι στὰ 1230-1231 ὁ βούλγαρος βασιλεὺς πρέπει νὰ εἶχε μεταβεῖ αὐτοπροσώπως στὸν Ἀθῶνα³². Στὴν συνέχεια ἡ M. Živojinović ἐπανελάβε τὴν ἄποψη αὐτὴ βασιζόμενη πλέον καὶ στὸ *Μαρτύριο τῶν 26 Ζωγραφετῶν*, ἓνα κείμενο ἀφιερωμένο στὴ λεηλασία τῆς Ζωγράφου ἀπὸ λατίνους πειρατὲς τὸ 1275, ὅπου μνημονεύεται ἡ καταστροφὴ κάποιου πύργου τοῦ τσάρου Ἀσάν³³. Ὡστόσο, ἡ ὑπαρξη ζωγραφίτικου ὀχυρώματος συνδεόμενου μὲ τὸ ὄνομα κάποιου ἐκπροσώπου τῆς δυναστείας τῶν Ἀσανιδῶν δὲν ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ ἄλλες πηγές καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ ὀφείλουμε νὰ ὑπογραμμίσουμε ὅτι, παρὰ τὴν ἀντίθετη γνώμη τῶν παλαιότερων σλαβολόγων³⁴, σὲ πρόσφατη μελέτη τοῦ ὁ I. Božilov ἀπέδειξε ὅτι τὸ *Μαρτύριο* ἔχει ἄμεση σχέση μὲ τὰ λεγόμενα *Πάτρια* τοῦ Ἀγίου Ὁρους, εἶναι ὡς ἐκ τούτου μεταγενέστερο τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος καὶ ἡ ἀποδεικτικὴ ἀξία του εἶναι ὅπωςδήποτε πολὺ περιορισμένη³⁵. Εἶναι μάλιστα ἐνδεικτικὸ ὅτι κανένα γνήσιο ἔγγραφο ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τῆς Ζωγράφου δὲν ἀναφέρεται σὲ εὐεργεσίες τοῦ Ἰωάννη Ἀσάν Β΄ πρὸς τὸ ἱδρυμα.

Ὅπως δόκιμα ἐπισημαίνει ὁ I. Božilov, ἀξιόπιστη ἐνδειξη γιὰ τὸν ἐθνικὸ χαρακτήρα τοῦ ἱδρυματος παρέχει ὁ χαρακτηρισμὸς ἡ *σεβασμία μονὴ τῶν Βουλγάρων* ποὺ ἐμφανίζεται στὰ ἑλληνικὰ ἔγγραφα τοῦ Ἀθῶνος κατὰ τὰ τέλη

³⁰. IVANOV, *Bŭlgarski starini*, 432. Ὡς πρὸς τὸν τρόπο παρουσίας τοῦ ὕλικού μας, σημειώνουμε ὅτι τὰ ἐκδεδομένα σλαβικά κείμενα παρατίθενται μὲ βάση τὴν ὀρθογραφία τῆς ὑπάρχουσας ἔκδοσης. Οἱ δημοσιευμένες ὑπογραφές, μεταγραμμένες μὲ λατινικούς χαρακτήρες, τηροῦν τὶς ἰδιαιτερότητες τοῦ λατινικοῦ πρωτοτύπου στὴν κυριλλικὴ μορφή τους, ἀλλὰ ἐλλεῖπει στοιχείων, τὰ ποικιλόμορφα ἢ δηλώνονται μὲ τὸ γράμμα *и*. Σὲ ὅσες περιπτώσεις ἡ ἀνάγνωση τοῦ κειμένου ἐγίνε βάσει φωτογραφίας ἢ πρωτοτύπου ἔγγραφου ἡ ἀπόδοση εἶναι διπλωματικὴ καὶ συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἐνδειξη (αὐτοψία).

³¹. M. LASKARIS, *Vatopedskata gramota na car Ivan Asēnja II, Bŭlgarski starini izdavani ot Bŭlgarskata akademija na naukite* 9, Σόφια 1930, 29-35.

³². V. ZLATARSKI, *Istorija na Bŭlgarskata dŭrŭŭava prez srēdnitē vėkove*. III. *Vtoro Bŭlgarsko carstvo. Bŭlgarija pri Asēnevcı (1187-1280)*, Σόφια 1940, 347-349. Ποβλ. *Lavra* I, 8 σημ. 28 καὶ 29.

³³. M. ŽIVOJINOVIC, *Sveta gora u doba Latinskog carstva, ZRVI* 17, 1976, 86-89.

³⁴. P. DINEKOV, *Istorija na bŭlgarskata literatura*, I, Σόφια 1962, 262· DUJČEV, *Le Mont Athos*, 134-138.

³⁵. I. BOŽILOV, *Mŭčenje na zograskite monasi. Legendi i fakti, Svetogorska Obitel Zograf* 2, 1996, 175-188.

τοῦ ΙΓ' αἰῶνος³⁶. Ἐντοπίζεται γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1276 σὲ ἀντίγραφο βασιλικοῦ προστάγματος σωζόμενο στὴ Ζωγράφου³⁷ καὶ ἐπαναλαμβάνεται τὸ 1286 σὲ πράξη τοῦ Νικηφόρου Χούμνου: *τῆς κατὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος τοῦ Ἁθω διακειμένης σεβασμίας μονῆς τῶν Βουλγάρων, τῆς εἰς ὄνομα τιμωμένης τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου καὶ ἐπιλεγομένης τοῦ Ζωγράφου*³⁸. Τὸ 1287, σὲ χρυσόβουλλο λόγο τοῦ Ἀνδρονίκου Β' ἡ μονὴ Ζωγράφου ἀποκαλεῖται *βασιλικὸν μοναστήριον λεγόμενον τοῦ Ζωγράφου, τὸ καύχημα τῆς Βουλγαρίας*, καὶ ἡ τελευταία φράση, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ σχετικὰ πρώϊμη χρονολογία, θὰ μποροῦσε νὰ ἔχει ἰδιαίτερη σημασία, ἂν τὸ ἔγγραφο δὲν ἦταν πλαστὸ καὶ ὡς ἐκ τούτου ἄνευ ἀποδεικτικῆς ἀξίας³⁹.

Τὸ 1290, σὲ ἀπόφαση τοῦ ἐπισκόπου Ἱερισσοῦ σχετικὰ μὲ διένεξη μεταξὺ τῶν μονῶν Ζωγράφου καὶ Χιλανδαρίου, τὰ διαπλεκόμενα μέρη ἀποκαλοῦνται *Σέρβοι καὶ Βούλγαροι: καὶ τὰ δύο μέρη, ὃ τε τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Σέρβων*⁴⁰. Κατὰ τὰ ἔτη 1317⁴¹, 1325⁴², 1331⁴³ καὶ 1333⁴⁴ ἐπανέρχεται ἡ διατύπωση *μονὴ τῶν Βουλγάρων*. Περὶ τὸ 1321 ἡ συνεχὴς ἐπανάληψη τῶν

³⁶. Πρβλ. BOŽILOV, *Bŭlgarite*, 82-83, σημ. 115. Πρβλ. ἐπίσης L. MAVROMMATIS, Andronikos II Palaiologos and the Monastery of Zographou (1318), *Byzance et ses voisins. Mélanges à la mémoire de Gyula Moravcsik à l'occasion du centième anniversaire de sa naissance*, Szeged 1994, 87.

³⁷. *Zographou*, ἀρ. 13, στ. 1-2. Σχετικὰ μὲ τὸ ἔτος ἀπόλυσης βλ. F. DÖLGER, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453. 3. Teil. Regesten von 1204-1282*, Μόναχο 21977, ἀρ. 2024. Ὁ προσδιορισμὸς *σεβασμία μονὴ τῶν Βουλγάρων* ἐντοπίζεται καὶ σὲ δύο ἄχρονολόγητα ζωγραφίτικα πρακτικὰ τοῦ Ἀλεξίου Ἀμνῶν (*Zographou*, ἀρ. 52, στ. 5 καὶ ἀρ. 53, στ. 9), τὰ ὁποῖα ὁ LEFORT (*Esphigménou*, σ. 78) ἀνάγει στὰ τέλη τοῦ ΙΓ' αἰῶνος.

³⁸. *Zographou*, ἀρ. 10, στ. 6-8 καὶ 12-14.

³⁹. *Zographou*, ἀρ. 67, στ. 23.

⁴⁰. *Zographou*, ἀρ. 12, στ. 3-4. Πρβλ. V. MOŠIN, Akti iz svetogorskih arhiva, *Spomenik srpske kraljevske Akademije nauka* 91, Βελιγράδι 1939, ἀρ. 3, ὅπου καὶ ἡ ἀδήλου χρονολογία σερβικῆ μετάφραση ἑνὸς ἐγγράφου ἀναφερόμενου στὸ ἴδιο θέμα καὶ περιέχοντος τοὺς ἴδιους χαρακτηρισμοὺς: *свадоу Изаѣтрафи монастирь и срѣбски монастире за мѣсто нѣкоє [μετοχα] на Превлацѣ*.

⁴¹. *Zographou*, ἀρ. 54, στ. 5-6 καὶ *Actes de Kastamonitou*, ἔκδ. N. OIKONOMIDÈS, Παρίσι 1978, ἀρ. 3, στ. 82.

⁴². *Zographou*, ἀρ. 18, στ. 1-2. Οἱ ἐκδότες ἀνάγουν τὸ ἔγγραφο στὰ 1320, ἐνῶ στὴν οὐσία αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ εἶναι πρωιμότερο τοῦ 1325, διότι μνημονεύει τὸν γνωστὸ ἀπογραφέα Γεώργιο Φαρισαῖο ὡς μακαρίτη (στ. 6). Τὸν Μάϊο τοῦ 1324 ὁ Φαρισαῖος ἐκτελοῦσε ἀκόμη ἐνεργὸ ὑπηρεσία καὶ μαρτυρεῖται νὰ παραδίδει ὁρισμένα κτήματα στὴ Μεγίστη Λαύρα (*Actes de Lavra II*, ἔκδ. P. LEMERLE - A. GUILLON - N. SVORONOS - Denise PAPACHRYSSANTHOU, Παρίσι 1977, ἀρ. 114, στ. 50-51).

⁴³. *Actes du Xéropotamou*, ἔκδ. J. BOMPAIRE, Παρίσι 1964, ἀρ. 24, στ. 2, 5, 14, 17, 19, 21 καὶ 34.

⁴⁴. *Kastamonitou*, ἀρ. 4, στ. 7, 13 καὶ 20.

φράσεων τὰ δίκαια τῶν Σέρβων, τὰ δίκαια τῶν Βουλγάρων καὶ τὰ δίκαια τοῦ Ζωγράφου ὁδήγησε στὴν ἐμφάνιση τοῦ μεικτοῦ τύπου τῆς μονῆς τῶν Ζωγράφων⁴⁵, ὁ ὁποῖος ὁμως παρέμεινε ἀρκετὰ σπάνιος καὶ μετὰ τὸ 1341 περιήλθε σὲ ἀφάνεια⁴⁶. Ἀντίθετα, ὁ τύπος ἡ σεβασμία μονὴ τῶν Βουλγάρων ἐξακολούθησε νὰ ἀποτελεῖ τὸν συνήθη προσδιορισμὸ τοῦ ἱδρύματος στὰ 1342-1344⁴⁷ καὶ φαίνεται ὅτι λησμονήθηκε μετὰ τὰ μέσα τῆς ΙΔ' αἰῶνος.

Ἐπιθυμώντας νὰ ἐξακριβώσουμε τίς ἀκριβεῖς διαστάσεις τῆς σλαβικῆς παρουσίας στὴ Ζωγράφου, θὰ ἀπαριθμήσουμε ὀνομαστικά ὅσους Ζωγραφίτες, σλαβόφωνους ἢ φαινομενικά ἐλληνόφωνους, ἐντοπίσαμε σὲ ἔγγραφα τῶν ἀθωνικῶν ἀρχείων ἢ σὲ σημειώματα σλαβικῶν χειρογράφων ἀπὸ τὸ 1169 ὡς τὸ 1661. Ἡ χρονολογία τῶν μαρτυριῶν ποὺ προέρχονται ἀπὸ πλαστὰ ἔγγραφα παρατίθενται ἐντὸς ἀγκυλῶν.

1169. Συμεών, ἡγούμενος: *Семѡнъ ииѣкъ и игоуменъ Ζαγραфо написах* (αὐτοψία). Συνυπογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς Παντελεήμονος⁴⁸. Ἡ ὀρθογραφία του παραμένει δυσπροσδιόριστη, ἀλλὰ ἡ συχνὴ χρῆση τοῦ μεγάλου *er* (ѣ) σὲ μιὰ τόσο πρῶιμη περίοδο ὑποδεικνύει ὅτι ἴσως πρόκειται γιὰ ἄτομο μὲ βουλγαρικὴ παιδεία, καθότι κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ οἱ Σέρβοι γραφεῖς, ἀκολουθώντας τίς λεγόμενες σερβικῆς ὀρθογραφίες τῆς Ζέτας καὶ τῆς Ράσκας, δηλώνουν τὸν βραχὺ ληκτικὸ φθόγγο ѣ, ποὺ στὰ βουλγαρικά ἀποδίδεται καὶ μὲ τὰ δύο *er* (ѣ καὶ ѥ), χρησιμοποιώντας μόνο τὸν μικρὸ *er* (ѥ)⁴⁹.

1270. Ἐφραίμ, ἡγούμενος. Ἀναφέρεται ὡς ἡγούμενος τῆς Ζωγράφου σὲ πωλητήριο τοῦ βατοπεδινόυ ἡγουμένου Μάμαντος: *πρὸς σὲ τὸν καθηγούμενον ἱερομόναχον κῦρ Ἐφραίμ καὶ τοὺς ὑπὸ σὲ μοναχοὺς τῆς δηλωθείσης μονῆς τοῦ Ζωγράφου*⁵⁰. Ἡ καταγωγή του δὲν μπορεῖ νὰ διευκρινισθεῖ.

1274. Ποιμὴν, ἡγούμενος. Μνημονεύεται ὡς ἡγούμενος τῆς Ζωγράφου μαζί μὲ τὸν οἰκονόμο Κοσμᾶ, δύο ἱερομονάχους μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα καὶ ἓναν ἀνώνυμο ἐκκλησιάρχη σὲ πρᾶξη ἀνώνυμου κρατικοῦ λειτουργοῦ, ἡ ὁποία ἀπόκειται στὴ Χιλανδαρίου: *ἐκεῖ παρόντος καὶ τῆς τοῦ Ζωγράφου μονῆς καθηγουμένου κῦρ Ποιμένος, τοῦ ἐκκλησιάρχου τῆς αὐτῆς μονῆς, τοῦ οἰκονόμου κῦρ*

⁴⁵. *Lavra II*, ἀρ. 108, στ. 685 καὶ 699.

⁴⁶. *Actes d'Iviron IV*, ἐκδ. J. LEFORT - N. OIKONOMIDÈS - Denise PAPACHRYSSANTHOU - Vassiliki KRAVARI avec la collaboration d'Hélène MÉTRÉVÉLI, Παρίσι 1995, ἀρ. 86, στ. 128.

⁴⁷. *Zographou*, ἀρ. 31, στ. 4-5· *Zographou*, ἀρ. 36, στ. 5-6.

⁴⁸. *Pantéléemōn*, ἀρ. 8, στ. 59. Πρβλ. BOŽILOV, *Bŭlgarite*, ἀρ. 443.

⁴⁹. A. VAILLANT, *Manuel du vieux slave*, I, Παρίσι 1964, 27, 41-44. Πρβλ. Anna-Marija TOTOMANOVA, *Redakcii na starobŭlgarskija ezik, Izsledvanija po Kirilometodievistika*, Σόφια 1985, 198-203.

⁵⁰. *Zographou*, ἀρ. 9, στ. 25-27.

1299. Ἀρχάδιος, ἡγούμενος. Ἀναφέρεται ὡς ἡγούμενος τῆς Ζωγράφου μαζί με τὸν ἐκκλησιάρχη Λαυρέντιο καὶ τὸν οἰκονόμο Δωρόθεο σὲ ἔγγραφο τοῦ μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Ἰακώβου: ἐν τῇ σεβασμία μονῇ τῇ εἰς ὄνομα τιμωμένη τοῦ μεγαλομάρτυρος ἁγίου Γεωργίου τοῦ Ζωγράφου ἐπιτεκνημένη ἐνασκουμένων, τοῦ τε τιμιωτάτου καθηγουμένου κυροῦ Ἀρχαδίου, τοῦ ἐκκλησιάρχου κυροῦ Λαυρεντίου, τοῦ οἰκονόμου κυροῦ Δωροθέου καὶ τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν⁵². Ἡ καταγωγή τῶν ἀναφερομένων παραμένει ἀδηλῇ.

1316. Ἀβραάμιος, ἡγούμενος: азъ Аврамие го҃лмень зо҃графъскы пописоуѣ тако и
и всѣ мои брата е҃гоу҃мени с(вѣ)то҃гоу҃бѣсти (αὐτοψία). Συνεπικυρώνει ἀνέκδοτο
ἔγγραφο τῆς μονῆς Βατοπεδίου⁵⁴. Κατὰ πᾶσα πιθανότητα πρόκειται γιὰ
βουλγαρόφωνο ἄτομο καὶ τὸ συμπέρασμα αὐτὸ προκύπτει ἀπὸ τὴν χρῆση τοῦ
γράμματος ж⁵⁵, τὸ ὁποῖο προσιδιάζει κυρίως στὴ βουλγαρικὴ παραλ-λαγὴ
τῶν μεσαιωνικῶν σλαβικῶν⁵⁶. Ἀνάμεσα στὰ διπλὰ φωνήεντα (пописоуѣ) δὲν
παρεμβάλλεται τὸ συνηθισμένο γιὰ τὶς περισσότερες σλαβικὲς διαλέκτους ꙗ⁵⁷
καὶ τὸ στοιχεῖο αὐτό, σύμφωνα μὲ ὅσα γνωρίζουμε σχετικὰ μὲ τὴν
γεωγραφικὴ κατανομὴ τῶν βουλγαρικῶν διαλέκτων, ὑποδηλώνει πιθανὴ
καταγωγὴ ἀπὸ τὶς περιοχὲς τῆς Μακεδονίας. Τὸ 1317 ὁ Ἀβραάμιος συνυπο-

⁵⁷. VAILLANT, *Manuel*, 28-29.

γράφει ως ἡγούμενος τῆς Ζωγράφου καὶ ἓνα ἔγγραφο τῆς Ἑσφιγμένου: *азъ ѿбрамъ и егѡхменъ зографъскы пописѡхю пакѡ и все мѡѡа братѡа егѡхмени с(ве)погорити*⁵⁸. Στὴν περίπτωση ἀυτῇ ὁμως ἡ ὑπογραφή του, ἂν καὶ πανομοιότυπη μὲ τὴν προηγούμενη, περιέχει κάποια στοιχεῖα τυπικὰ γιὰ τὴ σερβικὴ ὀρθογραφία τῆς Ράσκας (*пописѡхю* ἀντὶ τοῦ *пописѡхж*, χρῆση μόνο τοῦ μικροῦ *er*)⁵⁹. Ὁ ἴδιος μαρτυρεῖται ὡς ἡγούμενος τῆς Ζωγράφου καὶ σὲ πράξη τοῦ 1327: πρὸς σέ τὸν τιμιώτατον καθηγούμενον τῆς σεβασμίας μονῆς τῆς ἐν τῷ Ἀγίῳ Ὁρει τοῦ Ἄθω διακειμένης καὶ εἰς ὄνομα τιμωμένης τοῦ παμμάκαρος καὶ τροπαιοφόρου ἁγίου Γεωργίου καὶ οὕτω πως τοῦ Ζωγράφου ἐπικεκλημένης κυρὸν Ἀβραάμιον⁶⁰, ἐνῶ τὸ 1330 μνημονεύεται ὡς προηγούμενος τοῦ ἰδρύματος: καὶ τοὺς μοναχοὺς τὸν προηγούμενον κυρὸν Ἀβραάμιον⁶¹. Βασιζόμενος στὰ στοιχεῖα αὐτά, ὁ Ν. Οἰκονομίδης φρονεῖ πὼς ὁ Ἀβραάμιος διετέλεσε ἡγούμενος δύο φορές, κατὰ τὴν περίοδο 1316-1320 καὶ στὸ διάστημα 1327-1330⁶².

1321. Ρωμανός, ἡγούμενος. Ἀναφέρεται σὲ δωρητήριο ἔγγραφο φυλασσόμενο στὴ Ζωγράφου: *Διὰ τοῦτο γὰρ ἐγεγόνει καὶ τὸ παρὸν πρατήριο κατενώπιον τοῦ πανοσιωτάτου πατρὸς ἡμῶν καὶ καθηγουμένου τῆς σεβασμίας μονῆς ταύτης Ρωμανοῦ ἱερομονάχου*⁶³. Ἡ καταγωγή του δὲν μπορεῖ νὰ διευκρινισθεῖ.

1322. Ἰωάννης, ἡγούμενος: *Ιωανὴ ἱερομοναχῷ ηγοχμενῷ μοναстиρῷ ζωγραφскагъ*. Ὑπογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς Χιλανδαρίου⁶⁴. Ἡ γλῶσσα του δὲν ἀποσαφηνίζει ἐπαρκῶς τὴν ἐθνικὴ ταυτότητά του, ἀλλὰ ἡ συνεπὴς χρῆση τοῦ *ъ* δημιουργεῖ ὑποψίες ὅτι ἴσως πρόκειται γιὰ ἄτομο μὲ βουλγαρικὴ παιδεία.

1330. Σεραπίων, ἡγούμενος. Μνημονεύεται μαζί μὲ τὸν πνευματικὸ Σπυρίδωνα, τὸν ἐκκλησιάρχη Βασίλειο, τὸν οἰκονόμο Νικόδημο, τὸν προηγούμενο Ἀβραάμιο καὶ τὸν μοναχὸ Παρθένιο σὲ δωρητήριο ἔγγραφο ἀποκείμενο στὴ Ζωγράφου: *πρὸς σέ τὸν τιμιώτατον ἐν μοναχοῖς κυρὸν Σεραπίωνα καὶ καθηγούμενον τῆς κατὰ τὸ Ἅγιον Ὅρος τοῦ Ἄθω διακειμένης σεβασμίας μονῆς τῆς εἰς ὄνομα μὲν τιμωμένης τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος καὶ τροπαιοφόρου Γεωργίου, τοῦ Ζωγράφου δὲ ἐπικεκλημένης, καὶ*

⁵⁸. *Esphigménou*, ἀρ. 12, στ. 140· *Kastamonitou*, ἀρ. 3, στ. 82. Πρβλ. BOŽILOV, *Bŭlgarite*, ἀρ. 1.

⁵⁹. TOTOMANOVA, *Redakcii*, 199-200.

⁶⁰. *Zographou*, ἀρ. 25, στ. 2-6.

⁶¹. *Zographou*, ἀρ. 28, στ. 45-46.

⁶². *Kastamonitou*, 38.

⁶³. *Zographou*, ἀρ. 19, στ. 51-53. Πρβλ. *Kastamonitou*, 38.

⁶⁴. *Actes de Chilandar I. Actes grecs*, ἔκδ. L. PETIT, *Viz. Vrem.* 17, 1911, *Prilozhenie 1*, ἀνατ. Amsterdam 1975, ἀρ. 77, στ. 72. Πρβλ. BOŽILOV, *Bŭlgarite*, ἀρ. 367a.

τοὺς εὐλαβεστάτους ἀδελφούς τῆς αὐτῆς μονῆς, ἤγουν τοὺς ἱερομο-νάχους τὸν πνευματικὸν κυρὸν Σπυρίδωνα καὶ τὸν ἐκκλησιάρχην κυρὸν Βασίλειον, καὶ τοὺς μοναχοὺς τὸν προηγούμενον κυρὸν Ἀβραάμιον, τὸν οἰκονόμον κυρὸν Νικόδημον καὶ τὸν κυρὸν Παρθένιον⁶⁵. Ἡ καταγωγή ὅλων μὲ μόνη ἐξαίρεση τὸν βουλγαρόφωνο Ἀβραάμιο, τὸν ὁποῖο ἤδη παρουσι-άσαμε, παραμένει ἄδηλη.

[1347]. *Μακάριος*, ἡγούμενος: *Изографа царскаго монастыря Макаріе іеромонаха подписанъ*. Ὑπογράφει πλαστό ἔγγραφο τῆς μονῆς Χιλανδαρίου⁶⁶ καὶ ἡ ἀξία τῆς μαρτυρίας εἶναι μηδαμινή. Τὸ 1348, σὲ ἄλλο ἔγγραφο τῆς σερβικῆς μονῆς ἐμφανίζεται μιὰ ἐλληνικὴ ὑπογραφή τοῦ Μακαρίου, ἀλλὰ, παρὰ τὴν ἀντίθετη ἄποψη τοῦ Γ. Σούλη⁶⁷, πρόκειται καὶ πάλι γιὰ πλαστογράφημα⁶⁸.

1347. Ἀρσένιος, ἡγούμενος: *иг[оу]мен чесныѣ обитѣли Зографу Арсennie* (αὐτοψία). Ἡ σλαβικὴ ὑπογραφή του ἐντοπίζεται σὲ ἀνέκδοτο βατοπεδινὸ ἔγγραφο τοῦ 1347⁶⁹, ἐνῶ στὰ 1348-1350 ὁ ἴδιος προσυπογράφει καὶ μιὰ πράξη ἀποκείμενη στὴν Κουτλουμουσίον: *ὁ καθηγούμενος τῆς σεβασμίας καὶ ἁγίας μονῆς τοῦ Ζωγράφου Ἀρσένιος μοναχός*⁷⁰. Ἡ ὀρθογραφία του εἶναι μᾶλλον βουλγαρική, μὲ σύγχυση στὴ χρήση τῶν ἐρρίνων (ж καὶ ѡ). Ὁ ὀρθὸς τύπος *чесныѣ* ἔχει ἀποδοθεῖ ὡς *чесныѣ*, δηλαδή μὲ διατήρηση τοῦ ἐρρίνου εἰς βάρος τῆς τρέχουσας προφορᾶς ποὺ θὰ ἦταν *честниѣ*. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ὑποδεικνύει ὅτι γιὰ τὸν Ἀρσένιο, ἔστω καὶ λανθασμένη, ἡ τήρηση τῶν παραδοσιακῶν βουλγαρικῶν ὀρθογραφικῶν κανόνων εἶχε ἰδιαίτερη σημασία, ὅποτε μᾶλλον πρόκειται γιὰ βουλγαρόφωνο ἄτομο. Ἀνάμεσα στὰ διπλὰ φωνήεντα (*чесныѣ*) δὲν παρεμβάλλεται *ѣ* καὶ τὸ στοιχεῖο αὐτὸ ὑποδηλώνει πιθανὴ καταγωγή ἀπὸ τίς περιοχὲς τῆς Μακεδονίας.

⁶⁵. *Zographou*, ἀρ. 28, στ. 39-46.

⁶⁶. *Chilandar I*, ἀρ. 136, στ. 83-84. Πρβλ. BOŽILOV, *Bŭlgarite*, σ. 330, ἀρ. 398a. Ἡ πλαστότητα τοῦ ἔγγραφου προκύπτει ἀπὸ τὴν ὑπογραφή τοῦ Διονυσίου ἡγουμένου Θεοδοσίου (στ. 89-90). Ἡ μονὴ Διονυσίου ἀποδεδειγμένα ἰδρύθηκε δύο δεκαετίες ἀργότερα, περὶ τὸ 1374. Βλ. *Actes de Dionysiou*, ἔκδ. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Παρίσι 1968, 5-13.

⁶⁷. ΣΟΥΛΗΣ, *Ὁ τσάρος Στέφανος Δουσάν*, 90. Πρβλ. IVANOV, *Bŭlgarski starini*, 543 σημ. 1.

⁶⁸. *Chilandar I*, ἀρ. 137, στ. 126. Ἡ πλαστότητα τοῦ ἔγγραφου προκύπτει ἀπὸ τὴν ὑπογραφή τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Παντοκράτορος Κωνσταντίου (στ. 118-119), διότι ἡ μονὴ Παντοκράτορος ἰδρύθηκε μόλις στὰ 1357-1358. Βλ. *Actes du Pantocrator*, ἔκδ. Vassiliki KRAVARI, Παρίσι 1991, 7-15.

⁶⁹. Τὸ ἔγγραφο παραμένει ἀνέκδοτο καὶ σώζεται στὸ Α΄ τετράγωνο τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς Βατοπεδίου ὑπὸ τὸν ἀριθμὸ 16 ω. Ἡ ὑπογραφή βρίσκεται στὸν στίχο 52.

⁷⁰. *Actes de Kutlumis*, ἔκδ. P. LEMERLE, Παρίσι 1988, ἀρ. 23, στ. 42 καὶ σ. 363.

Πρὸ τοῦ 1348. Θεοδόσιος, πατριάρχης Βουλγαρίας. Ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ σημείωμα σωζόμενο σὲ σλαβικὸ Τετραευαγγέλιο τῆς συλλογῆς τοῦ Ρώσου Ε. Барсов: *иж(е) въ с(ве)тѣи горѣ дѡнстѣи живѣ(ш)ти мѣ въ монастири с(ве)того великом(ж)ч(е)н(и)ка и повѣдоносца Χ(ристо)ва Γεωργια г(лаго)л(ем)ѣмъ Зографи. идеже сѧ азъ въспитахъ (молн)твами с(ве)того великом(ж)ч(е)н(и)ка Γεωργиа*⁷¹. Τὸ χειρόγραφο ἀντεγράφη τὸ 1348 ἀπὸ τὸν ἱερέα Θεοτόκιο Ψιλίτσα σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες τῆς βουλγαρικῆς ὀρθογραφίας καὶ μάλιστα κατόπιν προτροπῆς τοῦ πατριάρχου Βουλγαρίας, τοῦ ἐπιφανοῦς ἡσυχαστῆ Θεοδοσίου, ὁ ὁποῖος στὴ συνέχεια τὸ ἀφιέρωσε στὴ μονὴ Ζωγράφου. Ὁ Θεοδόσιος ἀναφέρει τὴ Ζωγράφου ὡς πρῶν ἐνδιαίτημά του, ἐνῶ ἀναφορικὰ μὲ τὴ βουλγαρικὴ καταγωγὴ του ὑπάρχει ἐκτενὴς βιβλιογραφία⁷².

[1351]. Γρηγόριος, ἡγούμενος. Μαζὶ μὲ τὸν γέροντα Ἰωάννη ἀναφέρεται ὡς ἡγούμενος τῆς Ζωγράφου στὸ πλαστὸ Χρονικὸ ἢ *Svodna gramota* τῆς μονῆς ποὺ ἤδη σχολιάσαμε: *и христолюбиви царь Стефанъ сръбскы, дръжеши болгарскажъ землю и гръчскою и въсоу въселеною, въ лѣто 6859 индиктѡнъ 4 и призвавъ ѿгнмена зографскаго Григоріа. и придѣ игоумень въ Хылиандаръ съ сѣтарца Іуана*⁷³. Ἡ ἀποψη τοῦ Γ. Σούλη ὅτι πρόκειται περὶ ὑπαρχαίων προσώπων εἶναι ἀνεπαρκῶς τεκμηριωμένη καὶ πρέπει νὰ ἀπορριφθῇ⁷⁴.

Πρὸ τοῦ 1360. Γαβριήλ, ἀντιγραφεὺς. Ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 23 σλαβικὸ Τριώδιο τῆς μονῆς τῆς ἀγίας Αἰκατερίνης στὸ ὄρος Σινᾶ: *поча сѧ сѧ книга г(лаго)лемаа триѡдъ въ с(ва)тѣи горѣ дѡнстѣи. въ домоѡ с(ва)того великом(ж)ч(е)н(и)ка Γεωργиа г(лаго)лемаго Зографа множ грѣшнымъ и недостойнымъ Гаврииломъ монахѡмъ. Сии изводъ изведе старецъ с(ва)тын г(лаго)лемын Ивсиф изъ с(ва)тѣжъ Лаврж изъ гръчскаго жъзка въ нашъ болгарскыи. и еще. и глаголемын Захен философ и тѣ изведе дрогын извед изъ Ц(а)риграда. Тὸ κωδικογραφικὸ σημείωμα ἀναφέρει ὅτι ἡ ἀντιγρα-*

⁷¹. IVANOV, *Bŭlgarski starini*, 234-235, ἀρ. 4. Ποβλ. BOŽILOV, *Bŭlgarite*, 137 καὶ 354, ἀρ. 446.

⁷². P. SYRKU, *K istorii ispravlenija knjig v Bolgarii v XIV věkē* I, Sankt-Peterburg 1898, 141-255· V. ZLATARSKI, *Žitie i žizni prepodobnago otca našego Teodosija iže v Trŭnově postničistvovavšago, Sbornik za narodni umotvorenija nauka i knižnina* 20, 1904, 1-41· V. KISELKOV, *Sv. Teodosij Trŭnovski*, Σόφια 1926· τοῦ αὐτοῦ *Žitieto na sv. Teodosij Trŭnovski kato istoričeski pametnik*, Σόφια 1926, I-LII καὶ 1-32.

⁷³. *Zographou*, 172, ἀρ. 5, στ. 113-116· IVANOV, *Bŭlgarski starini*, 543.

⁷⁴. ΣΟΥΛΗΣ, *Ὁ τσάρος Στέφανος Δουσάν*, 90.

φή περατώθηκε από τὸν μοναχὸ Γαβριήλ στὴ μονὴ Ζωγράφου⁷⁵. Ἡ ὀρθογραφία τοῦ σημειώματος εἶναι ἑκδηλὰ βουλγαρική. Τὰ ἔρρινα ἐμφανίζονται στίς ἐτυμολογικὲς θέσεις τους καὶ τὰ πολλὰ λάθη στὴ χρῆση τους ὑποδεικνύουν ὅτι στεροῦνται πλέον φωνητικῆς ἀξίας, ἀλλὰ γράφονται γιὰ λόγους φιλολογικῆς παράδοσης (поча са ἀντὶ γιὰ τὸ σωστὸ поче са ἢ жъка ἀντὶ γιὰ τὸ σωστὸ жъка). Ὁ γραφεὺς Γαβριήλ δηλώνει ἀπερίφραστα ὅτι ἡ μητρικὴ του γλῶσσα ἦταν τὰ βουλγαρικά (изъ грѣческаго жъка въ нашъ българскыи)⁷⁶. Ἀνάμεσα στὰ διπλὰ φωνήεντα (сваѣжж) δὲν παρεμβάλλεται ι καὶ τὸ στοιχεῖο αὐτὸ ὑποδηλώνει πιθανὴ καταγωγή ἀπὸ τὶς περιοχὲς τῆς Μακεδονίας.

Πρὸ τοῦ 1360. *Σεραπίων*, ἀντιγραφεὺς. Ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 24 σλαβικὸ Πεντηκοστάριο τῆς μονῆς τῆς ἁγίας Αἰκατερίνης στοῦ ὄρος Σινᾶ, ὅπου σώζονται δύο σημειώματα. Τὸ πρῶτο προέρχεται ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ ἤδη ἀναφερθέντος Ζωγραφίτη Γαβριήλ, ἐνῶ τὸ δεύτερο ἐπισημαίνει ὅτι κάποιος Σεραπίων ἀντέγραψε ἕξι τετράδια τοῦ κώδικος καὶ τὰ παρέδωσε στὸν Γαβριήλ, γιὰ νὰ τὰ σταχώσει μὲ τὸ ὑπόλοιπο σῶμα τοῦ χειρογράφου: азъ оубоуи Гавриилъ писахъ утъ Захевеа извода Загорѣнина (φ. 26v) καὶ приими сие утъ насъ ѡ ч(ъ)стныи ѡ(т)че. Серапиѡнъ монахъ написа Гавриилъ еквансиархъ тетради 3 (φ. 338v)⁷⁷. Εἶναι λοιπὸν πολὺ πιθανὸ ὅτι Σεραπίων νὰ ἀνῆκε ἐπίσης στὴν ἀδελφότητα τῆς Ζωγράφου. Ἡ ὀρθογραφία ποὺ χρησιμοποιεῖ εἶναι τυπικὰ βουλγαρική, ὁπότε μποροῦμε νὰ υποθέσουμε ὅτι πρόκειται γιὰ ἄτομο ἢ βουλγαρόφωνο ἢ τοῦλάχιστον ἐντεταγμένο στὴ βουλγαρική φιλολογικὴ παράδοση.

[1363]. *Ἰωάσαφ*, ἡγούμενος: с(вѣ)щении и ц(а)рские ѡвители Изографа игаумен Иѡасафъ ѡеромонахъ. Συνυπογράφει ἑγγράφο τῆς μονῆς Παντελεήμονος⁷⁸. Ἡ ἀξία τῆς μαρτυρίας εἶναι μηδαμινή, διότι σύμφωνα μὲ τοὺς ἐκδότες τοῦ ἀρχείου, P. Lemerle καὶ G. Dagron, ἡ ὑπογραφή ἐντοπίζεται σὲ πλαστογραφημένο ἀντίγραφο καὶ ἀποτελεῖ προσθήκη⁷⁹.

⁷⁵ G. POPOV, Novootkrito svedenie za prevodačeska dejnost na bŭlgarski knižovnici ot Sveta Gora prez pŭrvata polovina na XIV vek, *Bŭlgarski ezik* 28/5, 1978, 404. Ἡ μνεία σώζεται στὸ φ. 389r τοῦ Τριωδίου. Πρβλ. BOŽILOV, *Bŭlgarite*, 276-277, ἀρ. 249.

⁷⁶ K. ΠΑΥΛΙΚΙΑΝΩΦ, Ἡ παρουσία Σλάβων μοναχῶν στὴ Μεγίστη Λαύρα κατὰ τὸν ΙΔ' καὶ τὸν ΙΕ' αἰῶνα, *Ὁ Ἅθως στοὺς 14ο-16ο αἰῶνες*, Ἀθήνα 1997 [Ἀθωνικὰ Σύμμεικτα 4], 76-78.

⁷⁷ POPOV, *Novootkrito svedenie*, 404-408. Ἡ μνεία σώζεται στὸ φ. 338v τοῦ Πεντηκοσταρίου. Πρβλ. BOŽILOV, *Bŭlgarite*, 352, ἀρ. 442.

⁷⁸ *Pantéléèmon*, ἀρ. 13, στ. 35 (στὸ κεῖμενο τοῦ πλαστοῦ ἀντιγράφου B).

⁷⁹ *Pantéléèmon*, σ. 108. Πρβλ. BOŽILOV, *Bŭlgarite*, σ. 316, ἀρ. 369.

1370. Δανιήλ, ἡγούμενος: **игоуменъ чь(с)тиѣа и царьскыа овитѣли** Ζωγράφα **Данииль свѣщенноиѣникъ**. Ὑπογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς Χιλανδαρίου⁸⁰. Ἡ ὀρθογραφία του εἶναι ἐκδηλὰ βουλγαρική, μὲ σωστή χρῆση τοῦ μικροῦ ἐρρίνου (**чь(с)тиѣа и царьскыа**), ὁπότε μποροῦμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ἴσως πρόκειται γιὰ βουλγαρόφωνο ἄτομο. Τὸ ἀπρόσμενο στὴν περίπτωσιν αὐτὴ εἶναι ὅτι Ζωγραφεὶς ἡγούμενος ὀνόματι Δανιήλ μνημονεύεται καὶ στὸ πλαστὸ *Χρονικὸ* ἢ *Svodna gramota* τῆς μονῆς Ζωγράφου: **въ лѣто 6859 индиктѣнь 9 дѣспотъ Огнѣшъ призва игоумена зωграфскаго Данила. и приде Даниль съсѣ братѣа и съ старци**⁸¹. Ἡ ἀναφορὰ στὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Οὐγγέση στὸν Ἀθῶνα χρονολογεῖ τὴ μνεῖα στὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1371⁸², δηλαδὴ λιγότερο ἀπὸ ἓνα χρόνον μετὰ τὴν χιλανδαρινὴ ὑπογραφὴ τοῦ Δανιήλ. Ἡ σύμπτωσις αὐτὴ ἐνισχύει τὴν ἄποψιν ὅτι οἱ ἐπὶ μέρους πυρῆνες τοῦ *Χρονικοῦ* ἴσως περιέχουν ἀνόθευτες ἱστορικὰς πληροφορίες.

1377. Καλλίνικος, ἡγούμενος. Μνημονεύεται ὡς ἡγούμενος τῆς Ζωγράφου μαζὶ μὲ τοὺς μοναχοὺς Παῦλον, Κωνστάντιον Πατρίκιον, Ἰωάννη καὶ Σεραλίωνα σὲ ἑλληνικὸ ἔγγραφο τῆς μονῆς Χιλανδαρίου: *ἐκ μὲν τοῦ Ζωγράφου ὃ τε νῦν καθηγούμενος αὐτῆς τιμιώτατος ἐν ἱερομονάχοις κῆρ Καλλίνικος καὶ ὁ παπᾶς Παῦλος, καὶ οἱ μοναχοὶ ὃ τε Κωνστάντιος ὁ Πατρίκιος, ὁ Σεραλίων, ὁ τῆς Πρεβίστης οἰκονόμος Ἰωάννης καὶ ἕτεροι*⁸³. Ἡ καταγωγὴ τῶν ἀναφερομένων παραμένει ἄδηλη.

[1399]. Διονύσιος, ἡγούμενος: **Дионисие игоуменъ и зωграфски**⁸⁴. Ἡ μαρτυρία προέρχεται ἀπὸ πλαστὸ ἔγγραφο τῆς μονῆς Δοχειαρίου καὶ δὲν ἔχει ἀποδεικτικὴ ἀξία.

1423. Παχώμιος, ἡγούμενος: **и҃г҃мен чьстныѣ и с(ве)щєнные ц(а)рскыа овитѣли** Ζωγράφ ... **Пах...** **иєромонахъ** (αὐτοψία). Ὑπογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς Ἀγίου Παύλου⁸⁵. Ἡ ὑπογραφὴ περιέχει κάποια βουλγαρικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ὁμως δὲν χρησιμοποιοῦνται μὲ συνέπεια, καθότι στὴ φράσιν **чьстныѣ и с(ве)щєнные ц(а)рскыа** τὰ δύο ληκτικὰ εἰς τὶς λέξεις **чьстныѣ** καὶ **с(ве)щєнные**

⁸⁰. Chilandar I, ἀρ. 153, στ. 42-43. Πρβλ. BOŽILOV, *Bŭlgarite*, σ. 304, ἀρ. 334a.

⁸¹. IVANOV, *Bŭlgarski starini*, 546· *Zographou*, 174, ἀρ. 5, στ. 189-190.

⁸². G. OSTROGORSKI, *Serska oblast posle Dušanove smrti*, Βελιγράδι 1965, 113-114 καὶ 141.

⁸³. Chilandar I, ἀρ. 157, στ. 61-64. Ὁ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ (*Kastamonitou*, 83) φρονεῖ ὅτι ἡ φράσις ὁ πατήρ τοῦ πατρὸς τῆς βασιλείας μου Κωνστάντιος Πατρίκιος, ἡ ὁποία ἀπαντᾶται σὲ πλαστὸ χρυσόβουλλο λόγον τοῦ Ἰωάννη Ε΄ Παλαιολόγου φυλασσόμενο στὴ μονὴ Κασταμονίτου, εἶναι ἐμπνευσμένη ἀπὸ τὸ ὄνομα Κωνστάντιος Πατρίκιος ποὺ μαρτυρεῖται στὸ χιλανδαρινὸ ἔγγραφο.

⁸⁴. *Docheiariou*, App. VI, στ. 41-42. Πρβλ. BOŽILOV, *Bŭlgarite*, σ. 305, ἀρ. 336.

⁸⁵. Κρ. ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ, Ἱερὰ μονὴ Ἀγίου Παύλου. Κατάλογος τοῦ ἀρχείου, *Σύμμεικτα* 4, 1981, 271, ἀρ. 20 καὶ σ. 273, πῖναξ 6.

ἀντιστοιχοῦν γραμματικά στην ἐτυμολογικά ὀρθή κατάληξη **а** τοῦ ἐπιθέτου **ц(а)рскѣа** καὶ κανονικά θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχαν γραφεῖ ἐπίσης μὲ **а**⁸⁶. Τὸ μόνο δυνατὸ συμπέρασμα λοιπὸν εἶναι ὅτι ὁ Παχώμιος εἶχε κάποια ἐξοικείωση μὲ τὴν βουλγαρική φιλολογικὴ παράδοση.

1423. *Κοσμᾶς*. Πρόκειται γιὰ ἓναν εὐρέως γνωστὸ Ζωγραφίτη ἅγιο, ὁ Βίος τοῦ ὁποίου, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀκριβῆ ἡμερομηνία τοῦ θανάτου του (22 Σεπτεμβρίου 1423), ἀναφέρει ὅτι ὁ Κοσμᾶς ἦταν βουλγαρόφωνος: *сеѣ преподобный оуѣцѣ нашѣ Косма баше ут рода болгарскаго ... отдаша егѣ ради наоучениа чтению и писмоу, первѣе, по прирѣдномуу своѣму болгарскомуу ѡзикоу, таже и по елиногреческомуу диалектоу ... возврати сѣ въ своѣ монастырь Зографъ*⁸⁷.

Κατὰ τὸν J. Lefort, οἱ χρονολογίες ποὺ περιέχονται στὸ Βίο δὲν εἶναι παραποιημένες⁸⁸ καὶ συνεπῶς δὲν ἔχουμε ἰδιαίτερο λόγο νὰ ἀμφισβητήσουμε τὴν γνησιότητα τῆς μαρτυρίας περὶ τῆς βουλγαρικῆς καταγωγῆς τοῦ Κοσμᾶ.

1430. *Βασίλειος*, προηγούμενος: *прѣигоумень изѣотграфски иеромонах Василик*. Ὑπογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς Παντελεήμονος⁸⁹. Ἡ ὀρθογραφία του, λόγῳ τῆς συντομίας τῆς φράσεως, παραμένει δυσπροσδιόριστη καὶ ἡ διασάφηση τῆς καταγωγῆς του εἶναι ἀδύνατη, διότι ἡ ὑπογραφή δομεῖται γύρω ἀπὸ ἓναν ἐπιθετικὸ προσδιορισμὸ, ὁ ὁποῖος προσιδιάζει ἐξίσου δόκιμα καὶ στὰ βουλγαρικά καὶ στὰ σερβικά.

1449. *Μάρκος*: *с(ве)щєнные и благоч(ъ)тивне и ц(а)рские вбытѣли зографские иеромонах Марко* (αὐτοψία). Ὑπογράφει πράξη φυλασσόμενη στῇ μονῇ Βατοπεδίου⁹⁰. Ἡ ὀρθογραφία του εἶναι σερβικοῦ τύπου καὶ ἡ καταγωγή του δὲν μπορεῖ νὰ διευκρινισθεῖ, διότι στὰ τέλη τοῦ ΙΔ' αἰῶνος ἀνάμεσα στοὺς Ἀθωνίτες Σλάβους ἀρχίζει νὰ γενικεύεται ἡ χρῆση τῆς λεγόμενης σερβικῆς ὀρθογραφίας τῆς Ρεσάβας, ἡ ὁποία δὲν σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὴν καταγωγή

⁸⁶. VAILLANT *Manuel*, 119-123.

⁸⁷. I. DUJČEV, *La Vie de Kozma de Zographou*, *Hilandarski Zbornik* 2, 1971, 61-63 καὶ 66-67, 136, ἀρ. 393 καὶ 393b.

⁸⁸. Ποβλ. *Esphigmenou*, 21 σημ. 71.

⁸⁹. *Pantéléemōn*, ἀρ. 20, στ. 51· *Xéropotamou*, App. III (29 bis), 241-243. Ποβλ. BOŽILOV, *Bŭlgarite*, 235, ἀρ. 147. Στὴν ἔκδοση τοῦ ἀρχείου τῆς Παντελεήμονος, καθὼς καὶ στὸ πόνημα τοῦ Božilov, τὸ ὄνομα φαίνεται νὰ ἀκολουθεῖ βουλγαρικὰ πρότυπα, διότι ἡ κατάληξή τοῦ εἶναι **ни** καὶ ὄχι **ие**, ὅπως συνηθίζεται στὰ σερβικά. Ἡ προσεκτικὴ ἐξέταση τοῦ πανομοιότυπου ποὺ παρατίθεται στὴν γαλλικὴ ἔκδοση ὁμῶς κατέδειξε ὅτι στὴν οὐσία ἡ κατάληξή εἶναι **ие**, δηλαδὴ σερβική. Οἱ σερβικοὶ τύποι τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὀνομάτων εἶναι οἱ πλέον συνηθισμένοι ἀνάμεσα στοὺς σλαβόφωνους Ἀθωνίτες καὶ τὸ γεγονὸς καθιστᾷ τὴν διασάφηση τῆς καταγωγῆς τοῦ Βασιλείου ἀδύνατη.

⁹⁰. Τὸ ἔγγραφο παραμένει ἀνέκδοτο καὶ σώζεται στὸ Α' τετράγωνο τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς Βατοπεδίου ὑπὸ τὸν ἀριθμὸ 25 ω. Ἡ ὑπογραφή βρίσκεται στὸν στίχο 21.

τοῦ ἐκάστοτε γράφοντος καὶ ἀκολουθεῖται ἀδιακρίτως ἀπὸ Βουλγάρους καὶ Σέρβους⁹¹.

1466. *Εὐστράτιος*, γέρον. Συνυπογράφει ἔγγραφο τῆς Χιλανδαρίου: *ὁ γέροντας τοῦ Ζωγράφου Εὐστράτιος μοναχός*⁹². Ἡ ὑπογραφή δὲν εἶναι ιδιόχειρη καὶ ἡ καταγωγή του δὲν μπορεῖ νὰ διευκρινισθεῖ.

1469. *Ἰωσήφ*, γέρον: *и wt и(з) Зографъ старѣишъ Иосифъ*. Ἡ ὑπογραφή αὐτὴ ἐντοπίζεται σὲ σλαβικὸ ἔγγραφο τῆς μονῆς Ἀγίου Παύλου⁹³. Τὸ 1471 ὁ ἴδιος ἐμφανίζεται καὶ σὲ ἐπικυρωμένο ἀντίγραφο πράξεως τοῦ Πρωτάτου, τὸ ὁποῖο ἀπόκειται στὴ Διονυσίου: *τοῦ Ζωγράφου γέροντας μοναχός Ἰωσήφ*⁹⁴. Οἱ ὑπογραφές δὲν εἶναι ιδιόχειρες καὶ ἡ καταγωγή του παραμένει ἄδηλη. Ὡστόσο, ἡ σλαβικὴ ὑπογραφή τοῦ Ἰωσήφ παρέχει μιὰ ἀρκετὰ πειστικὴ ἐξήγηση τῆς προέλευσης τῆς κοινότατης κατὰ τὸν ΙΕ΄ καὶ τὸν ΙΣ΄ αἰῶνα τροποποίησης τοῦ ὀνόματος τῆς βουλγαρικῆς μονῆς ἀπὸ *Зографъ* σὲ *Изографъ*. Ἡ ἐπένθεση τοῦ ἀρχικοῦ *и* μᾶλλον ὀφείλεται στὸν ἀπολιθωμένο λόγιο τύπο *иъ* *Зографъ*, ὁ ὁποῖος, λόγω τῆς περιορισμένης χρήσεως τῆς πρόθεσης *иъ* (ἐκ) στὰ βουλγαρικά, πολὺ σύντομα ἄρχισε νὰ νοεῖται ὡς ὀνομαστικὴ πτώση καὶ νὰ συνδυάζεται ἀκόμη καὶ μὲ τὴν πρόθεση *от* (ἀπὸ), ἀκριβῶς ὅπως συμβαίνει στὴν ὑπογραφή τοῦ Ἰωσήφ - *wt иъ Зографъ*.

1469. *Νεόφυτος*, γέρον: *и wt и(з) Зографъ ... старѣишъ Неофитъ*. Ὑπογράφει τὸ ἥδη ἀναφερθὲν σλαβικὸ ἔγγραφο τῆς μονῆς Ἀγίου Παύλου⁹⁵. Ἡ ὑπογραφή δὲν εἶναι ιδιόχειρη καὶ ἡ καταγωγή του παραμένει ἄδηλη.

1471. *Νήφων*, ἡγούμενος: *игоуменъ ѿ(ъ)с(т)иѣа и с(ве)иенѣа и ѿ(а)рскаа оеитѣли Зографъ Нифонъ ѿеромонахъ* (αὐτοψία). Ὑπογράφει ἔγγραφο τῆς Κασταμονίτου⁹⁶. Ἡ ὀρθογραφία του εἶναι βουλγαρικὴ, μὲ συνεπῆ χρήση τοῦ μικροῦ ἐρρίνου (ѣ) ὡς κατάληξης γενικῆς ἐνικοῦ τοῦ θηλυκοῦ γένους τῶν ἐπιθέτων⁹⁷, ὅποτε μποροῦμε νὰ εἰκάσουμε ὅτι πρόκειται γιὰ ἄτομο μὲ βουλγαρικὴ παιδεία.

1481. *Μισαήλ*, γέρον. Μαρτυρεῖται τὸ 1481 καὶ στὰ 1493-1494 στὰ ἀντίγραφα δύο πράξεων τοῦ Πρωτάτου, τὰ ὁποῖα φυλάσσονται στὴ Διονυσίου: *ἀπὸ τοῦ*

⁹¹. TOTOMANOVA, Redakcii, 200-203.

⁹². V. MOŠIN - A. SOVRE, *Supplementa ad acta graeca Chilandarii*, Ljubljana 1948, ἀρ. 12, στ. 28.

⁹³. D. SINDIK, Srpske povelje u svetogorskom manastiru Svetog Pavla, *Mešovita graća* (Miscellanea) 6, *Graća Istorijaskog Instituta* 17, Βελιγράδι 1978, ἀρ. 15, στ. 18.

⁹⁴. Dionysiou, ἀρ. 31, στ. 22.

⁹⁵. SINDIK, *Srpske povelje*, ἀρ. 15, στ. 18-19.

⁹⁶. *Kastamonitou*, ἀρ. 7, στ. 24. Πρβλ. BOŽILOV, *Bългарите*, ἀρ. 434.

⁹⁷. VAILLANT, *Manuel*, 120-121.

*Ζωγράφου Μισαήλ ὁ γέροντας*⁹⁸ καὶ ὁ γέροντας τοῦ *Ζωγράφου Μισαήλ*⁹⁹. Οἱ ὑπογραφές δὲν εἶναι ιδιόχειρες καὶ ἡ καταγωγή του δὲν μπορεῖ νὰ διευκρινισθεῖ.

1483. *Μητροφάνης*, ἡγούμενος: *гогмѣнь икографскы Митрофанъ иеромонахъ*. Ὑπογράφει πράξη τῆς μονῆς *Ζωγράφου*¹⁰⁰. Ἡ ὀρθογραφία του παραμένει δυσπροσδιόριστη καὶ ἡ διασάφηση τῆς καταγωγῆς του εἶναι ἀδύνατη, διότι ἡ ὑπογραφή περιέχει μόνο ἓναν ἐπιθετικό προσδιορισμό, ὁ ὁποῖος προσιδιάζει ἐξίσου δόκιμα καὶ στὰ βουλγαρικά καὶ στὰ σερβικά.
1496. Ὀνούφριος, γέρον: *старацъ Онуфриѣ wt Зографа* (αὐτοψία). Ἐντοπίζεται σὲ ἔγγραφο τῆς μονῆς *Δοχειαρίου*¹⁰¹. Κατὰ τὸ ἴδιο ἔτος ἀπαντᾶται ὡς μάρτυς καὶ σὲ πράξη φυλασσόμενη στὴ Διονυσίου: *Ονούφριως γέροντας τοῦ Ζουγράφου*¹⁰². Ἡ ὀρθογραφία τῆς σλαβικῆς ὑπογραφῆς του εἶναι δυσπροσδιόριστη, ἀλλὰ ὁ τύπος *старацъ* εἶναι ἀποκλειστικά σερβικός καὶ δὲν ἀπαντᾶται στὶς ὑπόλοιπες σλαβικὲς γλῶσσες. Στὰ βουλγαρικά καὶ στὰ ρωσικά ἡ ἴδια λέξη γράφεται καὶ προφέρεται ὡς *старецъ*, ὅποτε ὁ Ὀνούφριος μᾶλλον πρέπει νὰ ἦταν σερβόφωνος.
- 1494-1496. *Γελάσιος*, γέρον: *wt ти Зоѣ[р]аха стрѣцъ Геласиѣ*. Ὑπογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς *Διονυσίου*¹⁰³. Ἡ ὀρθογραφία του παραμένει δυσπροσδιόριστη, καὶ καθὼς ἡ ὑπογραφή εἶναι λιτὴ καὶ σύντομη, δὲν διακρίνεται κανένα στοιχεῖο πού θὰ μποροῦσε νὰ μᾶς ὑποδείξει τὴ γλωσσικὴ ταυτότητα του.
- 1494-1496. *Ἐφραίμ*, γέρον: *старицъ икографскы Ефремъ монахъ*. Ὑπογράφει πράξη ἀποκείμενη στὴ Διονυσίου¹⁰⁴. Ἡ ὀρθογραφία του παραμένει δυσπροσδιόριστη, ἀλλὰ εἶναι πιθανὸ νὰ πρόκειται γιὰ τὸν ὁμώνυμο *Ζωγραφίτη* πού στὰ 1503-1504 μνημονεύεται σὲ ἔγγραφο τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης *Μαξίμου*¹⁰⁵ καὶ ἓναν χρόνο ἀργότερα συνυπογράφει ἀνέκδοτη μεταβυζαντινὴ πράξη τῆς μονῆς *Δοχειαρίου*: *wt Икографъ старѣцъ Ефремъ*

⁹⁸. *Dionysiou*, ἀρ. 34, στ. 20.

⁹⁹. *Dionysiou*, ἀρ. 36, στ. 26-27.

¹⁰⁰. *Zographou*, ἀρ. 55, στ. 19. Πρβλ. *Kastamonitou*, App. III, στ. 16-17, πίναξ XVI: *гогмѣнь икографскы Митрофанъ иеромонахъ* (αὐτοψία). Πρβλ. *BOŽILOV, Bŭlgarite*, ἀρ. 404a.

¹⁰¹. *Docheiarion*, ἀρ. 62, στ. 28. Πρβλ. *BOŽILOV, Bŭlgarite*, ἀρ. 436. Θὰ διαφωνήσουμε μὲ τὸν I. Božilov, ὁ ὁποῖος θέλει τὸν Ὀνούφριο ἡγούμενο τῆς *Ζωγράφου*, διότι παρόμοια εἶδηση δὲν περιέχεται στὴν ὑπογραφή του.

¹⁰². *Dionysiou*, ἀρ. 39, στ. 29.

¹⁰³. *Dionysiou*, ἀρ. 38, στ. 15. Πρβλ. *BOŽILOV, Bŭlgarite*, ἀρ. 251.

¹⁰⁴. *Dionysiou*, ἀρ. 37, στ. 11. Πρβλ. *BOŽILOV, Bŭlgarite*, ἀρ. 343a.

¹⁰⁵. *Dionysiou*, ἀρ. 44, στ. 18.

(αὐτοψία)¹⁰⁶. Στὴ τελευταία περίπτωση ἡ χρῆση τοῦ μικροῦ ἐρρίνου (▲) στὴ θέση τοῦ μικροῦ *er* (Ь) στὴ λέξη *старѣ* καὶ ἡ βουλγαρικοῦ τύπου σύνταξη τῆς πρόθεσης *от* μὲ τὴν ὀνομαστικὴ *Изωγραф* καταδεικνύουν ὅτι τὸ μητρικὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Ἐφραίμ πρέπει νὰ ἦταν βουλγαρικό.

1501. *Σερapiών*: *изωграфъскы иеромонахъ Сѣрапионъ* (αὐτοψία). Ὑπογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς Παντοκράτορος¹⁰⁷. Ἡ ὀρθογραφία του δὲν μπορεῖ νὰ προσδιορισθεῖ μὲ σαφήνεια καὶ ἡ χρῆση τοῦ ἐπιθέτου *изωграфъскы* στὴ θέση τοῦ ἐμπρόθετου προσδιορισμοῦ *отъ Зографа* ἢ *отъ Зографъ* καθιστᾷ τὴν ἐξιχνίαση τῆς γλωσσικῆς ταυτότητος του ἀδύνατη.

1503. *Φιλόθεος*, ἡγούμενος: *ермонахъ игоуменъ изωгтрахски Филотен ермонахъ*. Ὑπογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς Διονυσίου¹⁰⁸. Ἡ ὀρθογραφία του δὲν μπορεῖ νὰ προσδιορισθεῖ καὶ ἡ διασάφηση τῆς καταγωγῆς του εἶναι ἀδύνατη ἐξαιτίας τοῦ οὐδέτερου ἐπιθετικοῦ προσδιορισμοῦ *изωгтрахски*, γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο δομεῖται ἡ ὑπογραφή.

1503-1504. *Γρηγόριος*, προηγούμενος. Μνημονεύεται σὲ ἔγγραφο τῆς μονῆς Διονυσίου μαζί μὲ δύο ἀκόμη Ζωγράφίτες, τὸν γέροντα Ἐφραίμ καὶ τὸν οἰκονόμο Χριστοφόρο: *καὶ ἐκ τῆς μονῆς τοῦ Ζωγράφου ὁ προηγούμενος αὐτῶν Γρηγόριος ἱερομόναχος καὶ ὁ γέρον Ἐφραίμ καὶ Χριστοφόρου οἰκονόμου*¹⁰⁹. Ὅπως ἤδη ἐπισημάναμε, ὁ Ἐφραίμ πρέπει νὰ ἦταν βουλγαρόφωνος, διότι οἱ ὑπογραφές του σὲ ἔγγραφα τῶν ἐτῶν 1494-1496 καὶ 1504-1505 τείνουν πρὸς τὰ βουλγαρικά. Ἡ γλωσσικὴ ταυτότητα τοῦ Γρηγορίου καὶ τοῦ Χριστοφόρου δὲν μπορεῖ νὰ διευκρινισθεῖ.

1506. *Ἰωσήφ*, ἱερομόναχος: *Иωсифъ иеро(мон)ахъ ѿт Изωграфа*. Ἐντοπίζεται σὲ ἔγγραφο τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου¹¹⁰. Τὴν ἴδια χρονιὰ συνυπογράφει καὶ ἀνέκδοτη πράξις τῆς Μεγίστης Λαύρας, λίγα στοιχεῖα περὶ τῆς ὁποίας

¹⁰⁶. Εὐχαριστῶ τὸν κ. Κρ. Χρυσόχοϊδη ποὺ μὲ διευκόλυνε στὴν ἀποδελτίωση τῶν ἀνέκδοτων μεταβυζαντινῶν ἐγγράφων τῆς μονῆς Δοχειαρίου ἀπὸ τίς μικροταινίες τοῦ IBE. Ἡ ἐν λόγῳ ὑπογραφή βρίσκεται στὸν στίχο 30 τοῦ ἐγγράφου. Πρβλ. Κρ. ΚΤΕΝΑΣ, Ὁ Πρῶτος τοῦ ἁγίου ὄρους Ἄθω καὶ ἡ μεγάλη μέση ἢ Σύναξις, *ΕΕΒΣ* 6, 1929, 278, ἀρ. 28, στ. 35, ὅπου ἡ σλαβικὴ ὑπογραφή ἔχει μεταγραφεῖ στὰ ἑλληνικά ὡς *Ζωγράφου*. Βλ. ἐπίσης Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Τερὰ Μονὴ Δο-χειαρίου. Κατάλογος τοῦ ἀρχείου (1037-1695)*, *Σύμμεικτα* 3, 1979, 225, ἀρ. 72, ὅπου καὶ ἡ περιγραφή τοῦ ἐγγράφου.

¹⁰⁷. *Pantocrator*, ἀρ. 29, στ. 31.

¹⁰⁸. *Dionysiou*, ἀρ. 42, στ. 11.

¹⁰⁹. *Dionysiou*, ἀρ. 44, στ. 17-18.

¹¹⁰. *Kutlumas*, ἀρ. 50, στ. 22-23.

δημοσιεύει ο Σ. Ευστρατιάδης: *Παπᾶ Ἰωσήφ Ζωγραφίτης (Σλαβονιστί)*¹¹¹. Στην πρώτη περίπτωση ή συντομία τῆς ἔκφρασης καθιστᾶ τὴν ὀρθογραφία τῆς ὑπογραφῆς δυσπροσδιόριστη, ἐνῶ στὴ δεύτερη τὸ ἰδίωμα τοῦ ὑπογραφοντος παραμένει παντελῶς ἄγνωστο. Ἡ μόνη διαθέσιμη ἔνδειξη, ὁ τύπος **wt** *Изографа*, ἐντάσσεται ἐξ ἴσου καλὰ καὶ στὴ σερβικὴ καθομιλουμένη καὶ στὰ λόγια βουλγαρικά, ὁπότε κάθε εἰκασία σχετικὰ μὲ τὴν γλωσσικὴ ταυτότητα τοῦ Ἰωσήφ θὰ ἦταν παρακινδυνευμένη.

1506. *Γεράσιμος*, γέρων: **wt** *Изографа и старъцъ Герасимъ*. Ὑπογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου¹¹². Ἡ ὀρθογραφία τῆς ὑπογραφῆς εἶναι δυσπροσδιόριστη καὶ ἡ καταγωγή του παραμένει ἄδηλη.

1513. *Θεοδόσιος*, ἡγούμενος: **[игоу] менъ изографски** *Θεωδοσιε и [и] ѿ старци приимисмо сѣ писаниа съ грьдѣмъ* (αὐτοψία). Ὑπογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς Κασταμονίτου¹¹³. Ἡ ὀρθογραφία του εἶναι δυσπροσδιόριστη, ἀλλὰ περιέχει κάποια ρωσικὰ στοιχεῖα. Συγκεκριμένα, ἡ γραφὴ **сѣ писаниа**, ὅπου τὸ μικρὸ ἔρρινο (**ѣ**) ἐμφανίζεται ὡς κατάληξη τῆς αἰτιατικῆς πληθυντικοῦ τῶν οὐδετέρων ὀνομάτων μὲ φωνητικὴ ἄξια ἴση μὲ ἐκείνη τοῦ γράμματος **ѣ**, ἀνήκει πλήρως στὴ ρωσικὴ φιλολογικὴ παράδοση. Θὰ ἦταν δύσκολο νὰ ἀποφανθοῦμε ἂν ἡ γραφὴ αὐτὴ σχετίζεται μὲ τὴν ἰδιαίτερη καταγωγή τοῦ Θεοδοσίου ἢ ἀποτελεῖ προῖον συνειδητῆς μιμήσεως ρωσικῶν γλωσσικῶν προτύπων, εἶναι ὅμως γεγονὸς ὅτι τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο τῆς ὀθωμανικῆς κατάκτησης, ἡ ὁποία ἐπιτελέσθηκε κατὰ τὴν περίοδο 1500-1525¹¹⁴ ποσῶς εὐνοοῦσε τὴν ἐπικοινωνία τοῦ Ἀθωνοῦ μὲ τὴ Ρωσία καὶ συνεπῶς ἡ ἐγκατάσταση Ρώσου ἡγουμένου σὲ μὴ ρωσικὸ ἀθωνικὸ ἴδρυμα φαίνεται ἀπίθανη.

1516. *Ἰωβ*, ἡγούμενος: **игоуменьъ** *Иωвъ еромонахъ изографски* (αὐτοψία). Ὑπογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς Διονυσίου¹¹⁵. Ἡ ὑπογραφή δὲν εἶναι ἰδιόχειρη καὶ ἡ καταγωγή του παραμένει ἄδηλη.

1518. *Θεοφάνης*, προηγούμενος. Ὑπογράφει ἀντίγραφο πρᾶξεως τοῦ πρώτου Γαβριήλ, τὸ ὁποῖο φυλάσσεται στὴν Κουτλουμουσίου: ὁ *προηγούμενος*

¹¹¹. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, Ἱστορικὰ μνημεῖα τοῦ Ἀθῶ, *Ἑλληνικά* 2, 1929, 348. Πρβλ. *Dionysiou*, 214-215.

¹¹². *Kutlumas*, ἀρ. 50, στ. 23.

¹¹³. *Kastamonitou*, ἀρ. 8, στ. 36. Πρβλ. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ἱερά Μονὴ Κωνσταμονίτου. Κατάλογος τοῦ ἀρχείου (1047-1686), *Σύμμεικτα* 2, 1970, 428-429, ἀρ. 14 καὶ κυρίως φωτογραφία 43.

¹¹⁴. Πρβλ. P. SUGAR, *Southeastern Europe under Ottoman Rule. 1354-1804*, Seattle-London 1977, 63-71.

¹¹⁵. Π. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ - Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ἱερά μονὴ Διονυσίου. Κατάλογος τοῦ ἀρχείου (1056-1695), *Σύμμεικτα* 1, 1966, 284, ἀρ. 75 καὶ φωτογραφία 35.

*Ζωγραφίτης Θεοφάνης ιερομόναχος*¹¹⁶. Ἡ ὑπογραφή δὲν εἶναι ιδιόχειρη καὶ ἡ καταγωγή του δὲν μπορεῖ νὰ διευκρινισθεῖ.

1519. *Μισαήλ*, ἐκκλησιαάρχης: **wt** *Ζωγραф* **Мисаилъ** *εκκλησιάρχъ* (αὐτοψία). Ὑπογράφει ἀνέκδοτο ἔγγραφο τῆς μονῆς Βατοπεδίου¹¹⁷. Ἡ ὀρθογραφία του παραμένει δυσπροσδιόριστη, ἀλλὰ ἡ σύνταξη τῆς πρόθεσης **wt** μετὰ τὴν ὀνομαστικὴ πτώση *Ζωγραф* ἀποδεικνύει ὅτι τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Μισαήλ πρέπει νὰ ἦταν βουλγαρικὸ τύπου.

1526. *Μητροφάνης*, γέρον: **старъ wt** *Ζωγραф* **Μητροфан** (αὐτοψία). Ὑπογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου¹¹⁸. Ἡ ὀρθογραφία του εἶναι δυσπροσδιόριστη, ἀλλὰ ἡ σύνταξη τῆς πρόθεσης **wt** μετὰ τὴν ὀνομαστικὴ *Ζωγραф* καθιστᾷ σαφές ὅτι τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Μητροφάνη ἦταν βουλγαρικόν.

1539. *Φίλιππος*, γέρον: Φίλιππ(ας) μο(να)χ(ός) **и старъ wt** *Ζωграф* (αὐτοψία). Ὑπογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς Ἰβήρων¹¹⁹. Ἡ ὀρθογραφία του δὲν μπορεῖ νὰ προσδιορισθεῖ, ὥστόσο ἡ σύνταξη τῆς πρόθεσης **от** μετὰ τὴν ὀνομαστικὴ *Ζωграф* φανερώνει ὅτι τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Φιλίππου ἦταν βουλγαρικόν.

1541. *Στέφανος*, ἱερεὺς: **поп Стефан wt** *Изограф* (αὐτοψία). Ὑπογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς Σταυρονικήτα¹²⁰. Ἡ ὀρθογραφία του εἶναι δυσπροσδιόριστη, ἀλλὰ ἡ σύνταξη τῆς πρόθεσης **wt** μετὰ τὴν ὀνομαστικὴ *Изограф* ἀποδεικνύει ὅτι τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Στεφάνου ἦταν βουλγαρικὸ τύπου.

1553. *Νικόδημος*: **wt** *Изограф* **Нн(ко)д(и)мъ** (αὐτοψία). Ἡ ὑπογραφή ἐντοπίζεται σὲ ἀνέκδοτο ἔγγραφο τῆς μονῆς Παντοκράτορος¹²¹ καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ πρόκειται γιὰ τὸν ὁμώνυμο Ζωγραφίτη μοναχὸ ποὺ τὸ 1547 προσυπογράφει ἓνα ἔγγραφο τῆς Κουτλουμουσίου: *Νικόδημος μοναχός Ζωγραφίτης*¹²². Ἡ σλαβικὴ ὑπογραφή δὲν εἶναι ιδιόχειρη καὶ ἡ καταγωγή τοῦ Νικοδήμου παραμένει ἀδηλῇ.

¹¹⁶. *Kutlumis*, ἀρ. 51, στ. 43.

¹¹⁷. Τὸ ἔγγραφο παραμένει ἀνέκδοτο καὶ σώζεται στὸ Α' τετράγωνο τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς Βατοπεδίου ὑπὸ τὸν ἀριθμὸ 33 ω. Ἡ ὑπογραφή βρίσκεται στὸν στίχο 24.

¹¹⁸. *Kutlumis*, ἀρ. 52, στ. 20.

¹¹⁹. Κρ. ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ, Συμπληρώσεις στὸν κατάλογο τῶν πρώτων τοῦ Ἁγίου Ὁρους, *Σύμμεικτα* 8, 1989, 444-449, ἀλλὰ κυρίως σ. 468, πίναξ 3, διότι ἡ μεταγραφὴ τῆς ὑπογραφῆς περιέχει ἀνακρίβειες.

¹²⁰. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ἱερὰ Μονὴ Σταυρονικήτα. Κατάλογος τοῦ ἀρχείου (1533-1661), *Σύμμεικτα* 2, 1970, 445, ἀρ. 9α καὶ φωτογραφία 48.

¹²¹. Εὐχαριστῶ τὸν κ. Ἰ. Πάρδο ποὺ μετὰ διευκλόνει στὴν ἀποδελτίωση τῶν ἀνέκδοτων μεταβυζαντινῶν ἐγγράφων τῆς μονῆς Παντοκράτορος ἀπὸ τίς μικροταινίες τοῦ ΙΒΕ. Ἡ ἐν λόγω ὑπογραφή βρίσκεται στὸν στίχο 9 τοῦ ἐγγράφου.

¹²². *Kutlumis*, ἀρ. 56, στ. 49.

1561. *Εὐστράτιος*, πρῶν πρῶτος: *Внстратиѣ проишрот ѿт Изѡграфѣ* (αὐτοψία). Ὑπογράφει ἀνέκδοτο ἔγγραφο τῆς μονῆς Βατοπεδίου¹²³. Ἡ ὀρθογραφία του εἶναι δυσπροσδιόριστη, ὥστόσο ἡ σύνταξη τῆς πρόθεσης *ѿт* μετὰ τὴν ὀνομαστικὴν *Изѡграфѣ* ὑποδεικνύει πῶς τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Εὐστρατίου πρέπει νὰ ἦταν βουλγαρικό.
1564. *Ἀνώνυμος γραφεὺς*. Ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ σημείωμα σωζόμενο σὲ σλαβικὸ χειρόγραφο τῆς μονῆς Ζωγράφου, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι τὸ 1564 οἱ Ζωγραφίτες παραχώρησαν τὸν κώδικα σὲ κάποιον ἐπίσκοπο ὀνόματι Μαρδάριο γιὰ ἰσόβια χρῆση: *снѧ кннѧ ест ѿт свѣта горѣ, ѿт монастир Зоѡграфѣ, дадохмо оу епископу кир Мардарію оу предръжаніе донде ест живѣ. ꙗ по еговѣ съмръти пакы да оу пошлет оу свѣты монастир. ꙗ пакы дадохмо вышереченномоу владикѡу ꙗ фелѡн шаренѣ*¹²⁴. Εἶναι ἐμφανὲς ὅτι ὁ ἀνώνυμος γραφεὺς τοῦ σημειώματος συνηθίζει νὰ συνδυάζει τὴν πρόθεση *ѿт* μετὰ ὀνομαστικὴν πτῶση (*ѿт свѣта горѣ, ѿт монастир Зоѡграфѣ*), ὁπότε ἡ καθομιλουμένη του πρέπει νὰ ἦταν βουλγαρικοῦ τύπου.
1568. *Ἰωαννίκιος*, Ζωγραφίτης πρῶτος. Ἀναφέρεται σὲ δύο ἀνέκδοτα ἔγγραφα τῶν μονῶν Καρακάλλου καὶ Ξενοφώντος. Τὸ ξενοφωντικὸ ἔγγραφο τὸν ἀναφέρει ὡς πρῶν πρῶτο, ὁπότε ἡ παραίτησή του πρέπει νὰ ἔλαβε χώρα πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 1568: *τὸν πρῶν πρῶτον κ̅ϋρ Ἰωαννίκιον ἐκ τοῦ Ζωγράφου*¹²⁵. Οἱ μνεῖς δὲν προσφέρουν ἀρκετὰ στοιχεῖα ὡς πρὸς τὴν καταγωγή του.
- 1569-1570. *Ἀντώνιος*, προηγούμενος: *и аз прои҃г҃мен Ἀντονіѣ ѿт Зоѡграфѣ*. Ὑπογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς Βατοπεδίου¹²⁶ (αὐτοψία). Ἡ ὑπογραφή δὲν εἶναι ἰδιόχειρη καὶ ἡ καταγωγή του δὲν μπορεῖ νὰ διευκρινισθεῖ.
- 1570-1571. *Κάλλιστος*, ἡγούμενος. Ἀναφέρεται ὡς συμβαλλόμενο μέρος σὲ σλαβικὸ συμφωνητικὸ περὶ ἀνταλλαγῆς κτημάτων μετὰ τῶν μονῶν Ζωγράφου καὶ Χιλανδαρίου, τὸ ὁποῖο ἀπόκειται στὴ Ζωγράφου: *и҃г҃менѣ хиландарскы Прѡхѡрѣ крѡмонахѣ съ вѣсен о Господи братіеѡу е҃го. и и҃г҃менѣ*

¹²³. Τὸ ἔγγραφο παραμένει ἀνέκδοτο καὶ σώζεται στὸ Α΄ τετράγωνο τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς Βατοπεδίου ὑπὸ τὸν ἀριθμὸ 34 ω. Ἡ ὑπογραφή βρίσκεται στὸν στίχο 34.

¹²⁴. Lj. STOJANOVIĆ, *Stari srpski zapisi i natpisi*, IV, Sremski Karlovci 1923, ἀρ. 6322.

¹²⁵. ΠΑΠΑΧΡΥΣΑΝΘΟΥ, *Μοναχισμός*, 396-397, σημ. 260-261. Πρβλ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Ἱερά Μονὴ Κωνσταντινου*. Κατάλογος τοῦ ἀρχείου (1047-1686), 432, ἀρ. 22β· Κρ. ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ - Π. ΓΟΥΝΑΡΙΔΗΣ, *Ἱερά Μονὴ Καρακάλλου*. Κατάλογος τοῦ ἀρχείου, Ἀθήνα 1985 [Ἀθωνικά Σύμμεικτα I], 28, ἀρ. 18 (ἔγγραφο τοῦ πρώτου Ἰωαννικίου καὶ τῆς Συνάξεως τῶν Καρυῶν, ἔτος 1569).

¹²⁶. ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ, *Συμπληρώσεις*, 462-465, ἀλλὰ κυρίως 471, πίν. 6, διότι ἡ μεταγραφή τῆς ὑπογραφῆς περιέχει ἀνακρίβειες.

изображеньи Калест кривонохъ съ вѣсѣмъ братиѣмъ его¹²⁷. Ἡ μνεία ἐντοπίζεται στοῦ κυρίως κείμενο τοῦ ἔγγράφου καὶ δὲν περιέχει στοιχεῖα σχετικὰ μετὰ τὴν καταγωγή τοῦ Καλλίστου.

1581. *Συμεών*, γέρον: *стараць Симеонъ ζωγραφски*. Ὑπογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς Χιλανδαρίου¹²⁸. Εἶναι πιθανὸ νὰ πρόκειται γιὰ τὸν ὁμώνυμο Ζωγραφίτη γέροντα ποὺ μαρτυρεῖται τὸ 1586 σὲ ἔγγραφο τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου: *Изъграбъ Симеонъ стараць*¹²⁹. Ἡ ὀρθογραφία τοῦ Συμεών παραμένει δυσπρόσδιόριστη, ἀλλὰ καὶ στίς δύο ὑπογραφές του ἐπαναλαμβάνεται χαρακτηριστικὰ ὁ τύπος *стараць*, ὁ ὁποῖος, ὅπως ἤδη ἐπισημάναμε, εἶναι ἀποκλειστικὰ σερβικός. Κατὰ συνέπεια, εἶναι πολὺ πιθανὸ ὁ Συμεών νὰ ἦταν σερβόφωνος.

1585. *Μαλαχίας*, ἀντιγραφεύς. Ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ σλαβικὸ Ψαλτήριο τῆς μονῆς Ζωγράφου. Ὁ κώδιξ ἀντεγράφη τὸ 1585 ἀπὸ τὸν ἱεροδιάκονο Μαλαχία, ὁ ὁποῖος τονίζει στὸν σημειώμα του ὅτι μετὰ τὸν θάνατό του τὸ χειρόγραφο πρέπει νὰ παραδοθεῖ στὴ βιβλιοθήκη τῆς Ζωγράφου: *се азъ рабъ Х(рист)а Б(ог)а моего Малахия ерodiaкнъ съписахъ сию г(лаго)лени ψалтир ... а по смр(ъ)ти мое да вѣдетъ сиа книга моя монастыроу Изъграфъ въ адринскъ г(ор)ѣ. да вѣдетъ проклатство в(о)жне на тѣмъ чл(о)вѣ)ка кѣто кѣт ю вѣт монастыръ оузаѣт. писа в лѣ(тѣ) 7093*¹³⁰. Τὸ κείμενο προκαλεῖ τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ Μαλαχίας ἐγκαταβίωνε σὲ ἐξάρτημα τῆς μονῆς. Ἡ ὀρθογραφία τοῦ σημειώματος εἶναι ἑκδηλὰ βουλγαρική, καθὼς τὸ μικρὸ ἔρρινο (ѣ) χρησιμοποιεῖται μετὰ τὴ φωνητικὴ ἀξία τοῦ *е* καὶ ἡ πρόθεση *вѣт* συνδυάζεται μετὰ ὀνομαστικὴν (*вѣт монастыр*). Ἐπὶ πλέον, ὁ τύπος τοῦ μέλλοντος εἶναι ἐκείνος ποὺ προσιδιάζει στίς δυτικὰς βουλγαρικές διαλέκτους (*кѣто кѣт ю оузаѣт*), ὁπότε εἶναι πιθανὸ ὁ Μαλαχίας νὰ καταγόταν ἀπὸ τὶς σλαβόφωνες περιοχὲς τῆς Μακεδονίας.

1588. *Κοσμᾶς*, γέρον: *Изъграбъ старацъ Козма: Ζωγράφου γέροντας Κοσμᾶς μαρτιро*. Ὑπογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου¹³¹. Ἡ ὀρθογραφία παραμένει δυσπρόσδιόριστη, ἀλλὰ τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα του πρέπει

¹²⁷. MOŠIN, *Akti*, 192 (ἀρ. 7).

¹²⁸. *Chilandar I*, ἀρ. 164, στ. 26.

¹²⁹. *Kutlumas*, ἀρ. 59, στ. 32 καὶ σ. 418.

¹³⁰. G. ILJINSKIJ, *Rukopisi Zografskago monastyrja na Afone, Izvestija Russkago Arheologičeskago Instituta v Konstantinopole* 13, Σόφια 1908, 253-276, ἀρ. 54· IVANOV, *Bŭlgarski starini*, 245, ἀρ. 32.

¹³¹. *Kutlumas*, ἀρ. 60, στ. 19 καὶ σ. 419.

Τέλη τοῦ ΙΣ΄ αἰῶνος, *Βασίλειος*, ἀναγνώστης καὶ ἀντιγραφεὺς. Ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ σημείωμα σὲ σλαβικὸ Μηναιὸ τῆς μονῆς Ζωγράφου. Ὁ κώδιξ ἀντεγράφη στὰ τέλη τοῦ ΙΣ΄ αἰῶνος ἀπὸ τὸν ἀναγνώστη Βασίλειο καὶ προοριζόταν γιὰ τὸ καθολικὸ τῆς Ζωγράφου: видѣвъ азъ ꙗкоу иже и послѣдний въ чл(овѣ)чѣхъ. чытець именемъ Василие ѿ(ъ)ковъ зографскаго монастырѣ. ꙗко сѣи единь м(ѣсе)ць не достатѣчествоваше къ славословюу Б(о)жюу. приидохъ въ ревность ни ѿт кого понужденъ. и написахъ аще и грѣшныи словы сѣхъ книгъ и приложихъ ѿ(ъ)кви с(ве)т(а)го великом(ъ)ченика и поведоносца Геворгна¹³⁴. Ἡ ὀρθογραφία τοῦ Βασιλείου εἶναι ἐκδηλὰ βουλγαρική, μὲ κύριο γνώρισμα τὴ συνεπῆ χρήση τοῦ μεγάλου ἑρρίνου

Ἡ μνεία σώζεται στὸ φ. 149^v τοῦ Μηναίου.

(грѣбѣми словы сѣх книгъ). Ἀνάμεσα στὰ διπλὰ φωνήεντα (сѣх) δὲν παρεμβάλλεται ꞑ καὶ τὸ στοιχεῖο αὐτὸ ὑποδηλώνει πιθανὴ καταγωγὴ ἀπὸ τὶς βουλγαρόφωνες περιοχὲς τῆς Μακεδονίας. Ἐπὶ πλέον, εἶναι πιθανὸ νὰ πρόκειται γιὰ τὸν ἴδιο Ζωγραφίτη ποὺ τὸ 1580 ὑπογράφει ὡς προηγούμενος ἀντίγραφο πράξεως τοῦ ἐπισκόπου Ἱερισσοῦ Ἀκακίου, τὸ ὁποῖο ἀπόκειται στὴ Φιλοθέου: *ὁ τοῦ Ζωγράφου προηγούμενος Βασίλειος ἱερομόναχος*¹³⁵.

Τέλη τοῦ 15' αἰῶνος. Ἀνώνυμος γραφεὺς. Ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ σημείωμα σὲ σλαβικὸ Πεντηκοστάριο τῆς συλλογῆς τοῦ Ρώσου Sevastijanov. Σύμφωνα μὲ δανειστικὸ σημείωμα τοῦ τέλους τοῦ 15' αἰῶνος τὸ χειρόγραφο ἀνῆκε στὴν Ζωγράφου καὶ εἶχε δοθεῖ πρὸς ἀνάγνωση σὲ κάποιον πνευματικὸ ἐκτὸς μονῆς: *сѣх книга пентикостаръ изъграфѣска св(ѣти) Георгии. дадохъмо дохъвникъ на прочтѣние и пакы да ю даде оу монастырь Зографъ, когда моу не требовѣ*¹³⁶. Ἡ φράση *да ю даде оу монастырь Зографъ, когда моу не требовѣ* ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸ δείγμα βουλγαρικῆς καθομιλουμένης καὶ μαρτυρεῖ πὼς ὁ ἀνώνυμος Ζωγραφίτης γραφεὺς ἦταν βουλγαρικῆς καταγωγῆς.

Τέλη τοῦ 15' αἰῶνος. Ἀνώνυμος γραφεὺς. Ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ σλαβικὸ κώδικα τῆς Αὐλικῆς βιβλιοθήκης τῆς Βιέννης (Hofburg). Σύμφωνα μὲ πρόσθετο σημείωμα τοῦ τέλους τοῦ 15' αἰῶνος, οἱ Ζωγραφίτες εἶχαν δώσει τὸ χειρόγραφο ὡς ἐγγύηση στὸν Χιλανδαρινὸ ἡγούμενο Γρηγόριο: *сѣх книга Дионисие Припѣагитскии, дадохме ѿт Зографъ въ роуки ѿ(т)цѣу архимандритѣу кир Григорию игуменуѣ фелиндарскии, въ залѣт за дрѣвѣа книги тѣхъ праксеѣу ап(с)с(т)ѣу*¹³⁷. Ὁ ἀνώνυμος Ζωγραφίτης γραφεὺς τοῦ σημειώματος συντάσσει τὴν πρόθεση *ѿт* μὲ ὀνομαστικὴ πτώση (*ѿт Зографъ*) καὶ ἐπομένως πρέπει νὰ ἦταν βουλγαρόφωνος.

Τέλη τοῦ 15' ἢ ἀρχῆς τοῦ 16' αἰῶνος. Διονύσιος. Ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ κτητορικὸ σημείωμα σωζόμενο σὲ παλαιὸ ἔντυπο εὐαγγέλιο τῆς σερβικῆς μονῆς Gomionica. Ἡ γραφὴ χρονολογεῖ τὸ σημείωμα στὰ τέλη τοῦ 15' ἢ στίς ἀρχῆς τοῦ 16' αἰῶνος καὶ σύμφωνα μὲ τὸ κείμενό του τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τὸ βιβλίον ἀνῆκε στὸν Ζωγραφίτη ἱερομόναχο Διονύσιο: *толкование еѿ(дѣ)гелскѣ*

¹³⁵. *Actes de Philothée*, ἔκδ. W. REGEL - E. KURTZ - B. KORABLEV, *Viz. Vrem.* 20, 1913, Prilozhenie 1, ἀνατ. Amsterdam 1975, ἀρ. 12, στ. 91. Τὸ ἔγγραφο ἔχει ὡς ἐπίσημο ἀποδέκτη τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχη (στ. 1-3) καὶ εἶναι ἐμφανὲς ὅτι σὸ ἀρχεῖο τῆς Φιλοθέου φυλάσσεται ἀντίγραφο, καθότι τὸ πρωτότυπο θὰ ἐστάλη στὴν Κωνσταντινούπολη.

¹³⁶. A. VIKTOROV, *Sobranie rukopisej P. I. Sevast'janova*, Μόσχα 1881, ἀρ. 23 (1453). Ἡ μνεία σώζεται σὸ ἐσώφυλλο τοῦ Πεντηκοσταρίου.

¹³⁷. A. JACIMIRSKIJ, *Opisanie južno-slavjanskih i russkih rukopisej zagranic njih bibliotek*, I, Πετρούπολη 1921, ἀρ. 111 (14). Ἡ μνεία σώζεται σὸ μπροστινὸ ἐσώφυλλο τοῦ χειρογράφου.

вт Дионисиа ером(онаха) светне горн атона царска и свещена вѣ(и)те)лѣ...
 Зор(ра)фѣ¹³⁸. Τὸ ἰδίωμα τοῦ Διονυσίου εἶναι συντηρητικὰ λόγιο καὶ δὲν
 διασαφηνίζει τὴν καταγωγή του.

1618. *Ποιμήν*. Ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ σημείωμα σωζόμενο σὲ Μηναῖο
 τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης στὴ Σόφια. Ὁ κώδιξ προέρχεται ἀπὸ τὸ χωριὸ
 Seslavci, τὸ ὁποῖο βρίσκεται σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν σημερινή
 βουλγαρικὴ πρωτεύουσα. Ὁ γραφεὺς τοῦ σημειώματος δηλώνει ὅτι ἁγιογρά-
 φησε τὸν νάρθηκα τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Ζωγράφου κατὰ τὸ ἔτος περά-
 τωσης τοῦ χειρογράφου, δηλαδή τὸ 1618, παραθέτοντας ἐπὶ πλέον τὴν
 πληροφορία ὅτι τὴν ἴδια χρονιά ἐπῆλθε ἐρήμωση στὴν Κασταμονίτου καὶ τὴν
 Παντελεήμονος ἐξαιτίας τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν: съврѣши се сии минеи
 въ лѣто 7126. при митрополита кирѣ Иеремия. сие лѣто писахъ оу с(ве)тѣи
 горѣ оу монастырѣ Изюграфѣ припратѣ цр(ъ)ковнии. и пакы почехмо
 обновление храмоу с(ве)т(о)моу Георгию ... въ то лѣто вы(стѣ) скръбѣ велиа
 оу с(ве)тѣи горѣ. пакже вы(стѣ) започѣтѣние црквам вт агаренѣ двом
 монастырѣм Кастамонитѣ и Рохникѣ¹³⁹. Τὸ κείμενο δὲν παραδίδει τὸ ὄνομα
 τοῦ γραφέως, ἀλλὰ ὁ J. Ivanov φρονεῖ πὼς πρόκειται γιὰ τὸν λόγιο ἁγιο-
 γράφο Ποιμένα, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου συνδέεται μὲ ὀρισμένα τμήματα τοῦ
 ζωγραφικοῦ διάκοσμου τοῦ παλαιοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὴν
 Ζωγράφου¹⁴⁰. Τὸ ἰδίωμα τοῦ Ποιμένος εἶναι συντηρητικὰ λόγιο μὲ ἀρκετὰ
 βουλγαρικὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν τὸ πλέον χαρακτηριστικὸ εἶναι ἡ σύνταξη τῆς
 πρόθεσης оу μὲ ὀνομαστικὴ (оу монастырѣ Изюграфѣ) καὶ ὄχι μὲ τὴν
 ἀπαιτούμενη ἀπὸ τὴν γραμματικὴ τοπικὴ πτώση (оу светѣи горѣ). Συνεπῶς,
 πρόκειται γιὰ βουλγαρόφωνο ἄτομο καταγόμενο κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἀπὸ
 τὰ περὶχωρα τῆς Σόφιας.

1622. *Λάζαρος*, ἀρχιμανδρίτης. Ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ σημείωμα
 σωζόμενο σὲ Πεντάηχο τῆς μονῆς Ζωγράφου. Τὸ σημείωμα ἀναφέρει ὅτι τὸ
 1622, ἐπὶ τοῦ δικαίου Σιλβέστρου, ὁ κώδιξ ἐπανασταχώθηκε στὴν μονή
 Ζωγράφου ἀπὸ τὸν ἀρχιμανδρίτη Λάζαρο, ἐνῶ τὴν ἴδια χρονιά στὴν μονή
 ξέσπασε πανώλης: въ лѣто 7130 м(ѣсѣ)ца май(а) 30 днь при дикѣ(ю)
 Гилвестроу ермон(ах)оу преповеах сию книгоу пѣтогласникѣ съ своим харчом
 за своѣ грѣшна д(ѣ)шѣ смѣрени Лазр архимандрит ... и въ то лѣто и того

¹³⁸. Lj. STOJANOVIĆ, *Stari srpski zapisi i natpisi* II, Βελιγράδι 1903, ἀρ. 4355.

¹³⁹. B. CONEV, *Opis na rukopisite i staropečatnite knigi na Narodnata biblioteka v Sofija*, I, Σόφια 1910, ἀρ. 534. Ἡ μνεία σώζεται στὸ τελευταῖο φύλλο τοῦ Μηναίου.

¹⁴⁰. IVANOV, *Bŭlgarski starini*, ἀρ. 42.

- мѣсѣца въст чѣма въ монастир Изωγραφъ за грѣхи наши¹⁴¹. Ἀνάλογη μνεία ἀπαντᾶται καὶ σὲ ἓνα Ψαλτήριο τῆς μονῆς Ζωγράφου, ὅπου τὸ σχετικὸ σημείωμα ἀναφέρει ὅτι ὁ κώδιξ ἐπανασταχώθηκε τὸ 1622 στὴν μονὴ Ζωγράφου ἀπὸ τὸν Λάζαρο, ἀρχιμανδρίτη τῆς Ζωγράφου καὶ τῆς πόλεως Prilep στὴν βορειοδυτικὴ Μακεδονία. Ὅπως καὶ στὸ προηγούμενο σημείωμα, ὁ βιβλιοδέτης ἐπισημαίνει ὅτι τὴν ἴδια χρονιά στὴν μονὴ ξέσπασε πανώλης: **сѣа кнѣга прѣповѣзѣхъ Лазаръ архимандритъ Прилепски и Ζωγραφскы. в лѣто 7130 ... и в то лѣто въ чѣма въ монастир Изωγραφъ**¹⁴². Ὁ τίτλος ἀρχιμανδρίτης τῆς Ζωγράφου καὶ τῆς Prilep ἀποτελεῖ ἔνδειξη ὅτι ὁ Λάζαρος εἶχε καταλάβει κατὰ καιροῦς σημαντικὲς θέσεις στὴν ἐκκλησια-στικὴ ἱεραρχία τῆς μακεδονικῆς πόλεως Prilep, ἀποκτώντας τὸν τίτλο τοῦ ἀρχιμανδρίτη, τὸν ὁποῖο διετήρησε καὶ μετὰ τὴν ἀπόσυρσή του στὸν Ἀθῶνα. Τὸ γλωσσικὸ ἰδιώμα του χαρακτηρίζεται ἀπὸ πυκνὴ χρῆση τῶν ἐρρινῶν (**пѣтѣлѣсникъ**), ἀλλὰ τελικὰ οἱ πτώσεις δὲν συντονίζονται σωστὰ καὶ ἐνίοτε οἱ ὀνομαστικὲς καταλαμβάνουν ἀδικαιολόγητες θέσεις (**за своѣ грѣшѣа дѣшѣ**). Ἐπὶ πλέον, ἡ ἀντικατάσταση στὸ δεύτερο σημείωμα τῆς αἰτιατικῆς τοῦ ἄμεσου ἀντικειμένου μὲ ὀνομαστικὴ (**сѣа кнѣга прѣповѣзѣхъ** ἀντὶ τοῦ ἀναμενόμενου **сѣа кнѣгоу прѣповѣзѣхъ**) καθιστᾷ τὴν βουλγαρικὴ καταγωγὴ τοῦ Λαζάρου ἀναμφίβολη. Ὡς πρὸς τὸ δικαῖο Σίλβεστρο, εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ ἦταν ἐπίσης Ζωγραφεύτης, ἀλλὰ ἡ καταγωγὴ του δὲν μπορεῖ νὰ διευκρινισθεῖ.
1625. *Νεκτάριος*, γέρον. Ὑπογράφει πρωτότυπο ἔγγραφο τῆς Κουτλουμουσίου: ὁ Ζωγράφου *Νεκτάρηος γέροντας*¹⁴³. Δὲν ἀναφέρεται ἄλλοῦ καὶ ἡ καταγωγὴ του παραμένει ἄδηλη.
1630. *Μερκούριος*. Ὑπογράφει πρωτότυπο ἔγγραφο τῆς Κουτλουμουσίου: *ἐκ τοῦ Ζωγράφου Μερκούριος*¹⁴⁴. Δὲν ἀναφέρεται ἄλλοῦ καὶ ἡ καταγωγὴ του δὲν μπορεῖ νὰ διευκρινισθεῖ.
1638. *Παῖσιος*, ἡγούμενος. Ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ σημείωμα σωζόμενο σὲ Κλίμακα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, ἡ ὁποία ἀπόκειται στὴ βιβλιοθήκη τῆς Ζωγράφου. Ὁ γραφεὺς τοῦ σημειώματος, ἱερομόναχος Παῖσιος, σημειώνει ὅτι στίς 23 Ἀπριλίου τοῦ 1638 ἀνεδείχθη ἡγούμενος τῆς βουλγαρικῆς μονῆς: **сѣа кнѣга монастира Изωграфѣа с(вѣ)таго великомѣченика Χ(ристо)ва Γεωργѣа**

¹⁴¹. ILJINSKI, *Rukopisi Zografskago monastyrja*, ἀρ. 66· STOJANOVIĆ, *Zapisi IV*, ἀρ. 6627 καὶ 4355· IVANOV, *Bŭlgarski starini*, ἀρ. 44. Ἡ μνεία σώζεται στὸ φ. 146^v τῆς Πενταήχου.

¹⁴². ILJINSKI, *Rukopisi Zografskago monastyrja*, ἀρ. 54· STOJANOVIĆ, *Zapisi IV*, ἀρ. 6629-6630 καὶ ἀρ. 4355· IVANOV, *Bŭlgarski starini*, ἀρ. 43. Ἡ μνεία σώζεται στὸ φ. 365^r τοῦ Ψαλτηρίου.

¹⁴³. *Kutlumis*, ἀρ. 67, στ. 28.

¹⁴⁴. *Kutlumis*, ἀρ. 68, στ. 31.

смерени егорѣмен Писие нермонах. да се зна когѣ стаѣх егорѣменъ сѣмоу монастироу вишереченномоу азъ Писие. въ лѣто 7146 м(ѣ)с(е)ц(а) априлиа 23 днь. ут рожь(дѣства) Х(ри)с(то)ва 1638¹⁴⁵. Τὸ ἰδιώμα του εἶναι λόγιο καὶ οὐδέτερο, ἀλλὰ ἡ τυπολογία τῆς ἔκφρασης да се зна когѣ стаѣх τείνει πρὸς τὰ βουλγαρικά.

1639. Κύριλλος, αντιγραφεὺς. Ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ σημείωμα σωζόμενο σὲ Πραξαπόστολο τῆς μονῆς Χιλανδαρίου. Τὸ χειρόγραφο περατώθηκε ἀπὸ τὸν Κύριλλο Hlubocan στὴ μονὴ Ζωγράφου τὸ 1639, κατόπιν προτροπῆς τοῦ ἡγουμένου Παΐσιου, τὸν ὁποῖο ἥδη σχολιάσαμε: въ лѣто 7148 ... съврши се сиа богосвѣдетелнаа книга, рекомаа еписτοліа аpostsольскаа, повелѣниемъ иеромонаха Писиа, игорѣмена зографскаго, иже есть въ светѣи горѣ адронѣи. Въ тоиже светѣи обители доврши се роконачрътаниемъ многогрѣшнаго Кириа Хлоубочана, реши утчѣствомъ земли молдовлахиискви¹⁴⁶. Ὁ αντιγραφεὺς δηλώνει ρητὰ ὅτι κατάγεται ἀπὸ τὴ Μολδοβλαχία. Τὸ ὄνομά του ἀπαντᾶται καὶ σὲ ἓνα Μηναῖο τῆς μονῆς Ζωγράφου, ὅπου τὸ σχετικὸ σημείωμα ἀναφέρει ὅτι ὁ κώδιξ ἀντεγράφη ἀπὸ τὸν Κύριλλο Hlubocan τὸ 1640, ἐπὶ ἡγουμενίας Παΐσιου καὶ σὲ μονὴ πού δὲν κατονομάζεται, ἀλλὰ σίγουρα εἶναι ἡ Ζωγράφου: съврши съ мѣсечникъ рекъми маа. мнѣтгрѣшнь Кирил Хлоубочан. сошмоу емоу утчѣства ут землѣ молдовлахиискви. и при егорѣмѣ кир Писие в лѣто 7148¹⁴⁷. Ὁ Κύριλλος τονίζει καὶ πάλι ὅτι κατάγεται ἀπὸ τὴν Μολδοβλαχία. Τὸ 1641, κατόπιν παραινήσεως τοῦ Ζωγραφίτη ἡγουμένου Παΐσιου, ὁ ἴδιος ἀντέγραψε στὴ Ζωγράφου καὶ ἓνα Ψαλτήριο: поча се сиа в(о)говѣразомлѣмаа книга рекомаа тѣкование ψалтириуе, повелениемъ пр(ѣ)п(одо)внѣшагъ ... Писиа игорѣмена зографскаго ... списа са рокою мнѣ(го)грѣшнаго ... Кирил, сошмаго рѣдомъ земли молдовлахиисквиа племенехъ вршиа хастана с(и)нь охрѣоуавъ ... охво прѣводи х ут сръвскии извод на българскии ... лѣтоу же текоуемоу ут създаниа мира 7149 ... писано въ с(ве)тѣи горѣ адронѣи въ монастирь Зограф¹⁴⁸. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ὁ βλαχικῆς καταγωγῆς Ζωγραφίτης παραθέτει τὸ πατρώνυμό του (охрѣоуавъ) καὶ τὸ γένος του

¹⁴⁵. ILJINSKIJ, *Rukopisi Zografskago monastyrja*, ἀρ. 163· STOJANOVIC, *Zapisi IV*, ἀρ. 6766 καὶ ἀρ. 4355· IVANOV, *Bŭlgarski starini*, ἀρ. 48. Ἡ μνεία σώζεται στὸ φ. 204^v τῆς Κλίμακος.

¹⁴⁶. STOJANOVIC, *Zapisi IV*, ἀρ. 6771 (1326)· D. BOGDANOVIC, *Katalog čirilskih rukopisa manastira Hilandara*, Βελιγράδι 1978, ἀρ. 77. Ἡ μνεία σώζεται στὸ φ. 301^v τοῦ Πραξαποστόλου.

¹⁴⁷. ILJINSKIJ, *Rukopisi Zografskago monastyrja*, ἀρ. 92· STOJANOVIC, *Zapisi IV*, ἀρ. 6779 (1329)· IVANOV, *Bŭlgarski starini*, 250, ἀρ. 49. Ἡ μνεία σώζεται στὸ φ. 157^r τοῦ Μηναίου.

¹⁴⁸. ILJINSKIJ, *Rukopisi Zografskago monastyrja*, ἀρ. 58· STOJANOVIC, *Zapisi IV*, ἀρ. 6790· IVANOV, *Bŭlgarski starini*, 251 (ἀρ. 50). Ἡ μνεία σώζεται στὸ φ. 194^r τοῦ Ψαλτηρίου.

(*вршиа хастан*), υπογραμμίζοντας παράλληλα ότι έγραφε στὰ βουλγαρικά βασιζόμενος σὲ σερβικό πρωτότυπο.

1644. *Μανασσής*, ἀντιγραφεύς. Ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ σημεῖωμα σωζόμενο σὲ Πεντάηχο τῆς μονῆς Ζωγράφου. Ὁ κωδικογράφος Μανασσής δηλώνει ὅτι περάτωσε τὸ χειρόγραφο στὴ μονὴ Ζωγράφου, προσθέτοντας ὅτι κατάγεται ἀπὸ τὸ Τύρνοβο τῆς Βουλγαρίας καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ τὸ πλησιόχωρο χωριὸ Drèpono: *писа се сиа книга глаголеми петогласникъ въ име чьстнаго и славнаго въ мочченицѣх и победоносца Гевургия и того чьстнѣи обитѣли глаголемѣи Зографъ...трьждьшомъ се поп Манасие недостоини въ град Тръновъ, глаголеми Трапезонъ, въ село Дръново ... и вы принесѣте тръновскы извот и ресавскы и съгледайте добрѣ. и тогда исправлѣйте, и мене писавшаго не казнѣте, понеже въ велика мълва оу манастирь егда почехъ писати. и писахъ мало, и придоше френци, и оплѣнихъ аръсанъ и того ради не вставишъ ме писати...въ лѣто 7152 и въ рож(дества) Христова 1644*¹⁴⁹.

Ὁ βουλγαρικῆς καταγωγῆς Μανασσής τονίζει ὅτι στὸ ἔργο του χρησιμοποίησε πρότυπα βουλγαρικῆς καὶ σερβικῆς ὀρθογραφίας καὶ ὅτι ἡ ἀντιγραφή, ἡ ὁποία ὁλοκληρώθηκε τὸ 1644, καθυστέρησε λόγω μιᾶς ἐπιθέσεως Φράγκων πειρατῶν στὸν ἄρσανά τῆς μονῆς.

1654. *Ἰακώβ*, ἡγούμενος: *ѿоуменъ ѿковъ Изографъ са вратиа* (αὐτοψία). Ὑπογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς Διονυσίου¹⁵⁰. Ἡ ὀρθογραφία του παραμένει δυσπρόσδιόριστη, ἀλλὰ ἡ σύνταξη τῆς πρόθεσης *са* (ὁ ὀρθότερος τύπος εἶναι *съ*) μὲ τὴν ὀνομαστικὴ πληθυντικὸν *вратиа* ὑποδεικνύει πὼς τὸ γλωσσικὸ ἰδιώμα τοῦ Ἰακώβ πρέπει νὰ ἦταν βουλγαρικὸν τύπου.

1661. *Καλλίνικος*, δικαῖος: *дикеи зографски Калиникъ ермонах* (αὐτοψία). Ἐντοπίζεται σὲ ἀνέκδοτο ἔγγραφο τῆς μονῆς Βατοπεδίου¹⁵¹. Τὴν ἴδια χρονιά ὁ Καλλίνικος συνυπογράφει ἓνα πωλητήριο τῆς Κουτλουμουσίου: *дикеи зографски Калиникъ ермонах*¹⁵² καὶ μιὰ πράξη τῆς μονῆς Σιμωνόπετρας: *дикеи Калиникъ ермонах Зографъ* (αὐτοψία)¹⁵³. Ἡ ὀρθογραφία του

¹⁴⁹. ILJINSKIJ, *Rukopisi Zografskago monastyrja*, ἀρ. 65· STOJANOVIĆ, *Zapisi IV*, ἀρ. 6814 (1384)· IVANOV, *Bŭlgarski starini*, 251 (ἀρ. 52). Ἡ μνεία σώζεται στὸ φ. 251^τ τῆς Πενταήχου.

¹⁵⁰. B. FONKIČ, *Grečesko-russkie kul'turnye svjazi v XV- XVII vv. Grečeskie rukopisi v Rossii*, Μόσχα 1977, 76, εἰς. 12-13. Πρβλ. καὶ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ- ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Κατάλογος Διονυσίου*, 285-286 (ἀρ. 81).

¹⁵¹. Τὸ ἔγγραφο παραμένει ἀνέκδοτο καὶ σώζεται στὸ Α' τετράγωνο τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς Βατοπεδίου ὑπὸ τὸν ἀριθμὸ 44 ω. Ἡ ὑπογραφή βρίσκεται στὸν στίχο 23.

¹⁵². *Kutlumas*, ἀρ. 71, στ. 22 καὶ σ. 424.

¹⁵³. Εὐχαριστῶ τὸν π. Ἰουστίνου Σιμωνοπετρίτη πού με διευκόλυνε στὴν ἀποδελτίωση τῶν ἀνέκδοτων μεταβυζαντινῶν ἐγγράφων τῆς μονῆς Σιμωνόπετρας ἀπὸ τὰ πρωτότυπα. Ἡ ὑπογραφή

είναι δυσπροσδιόριστη καὶ οἱ ὑπογραφές του περιέχουν μόνο ὀνομαστικές πτώσεις, ἀκόμη καὶ σὲ θέσεις, ὅπου ἡ σύνταξη ἀπαιτεῖ γενική (**ερμοναх Зогравъ** ἀντὶ τοῦ ἀναμενόμενου **ερμονах Зографа**). Τὸ γεγονός αὐτὸ ὑποδεικνύει ὅτι δὲν ἀποκλείεται Καλλίνικος νὰ ἦταν βουλγαρόφωνος.

Ἀπὸ τὸ ὕλικὸ ποὺ ἐκθέσαμε προκύπτει ὅτι ἡ μονὴ Ζωγράφου δικαίως ὀνομάζεται *μονὴ τῶν Βουλγάρων*. Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ IB' ὡς τὰ μέσα τοῦ IZ' αἰῶνος τὸ ἴδρυμα ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ 88 μοναχοὺς, ἐξ ὧν πέντε ἐμφανίζονται σὲ πλαστὰ ἔγγραφα καὶ ὡς ἐκ τούτου ὀφείλουν νὰ ἀφαιρεθοῦν ἀπὸ τὸ σύνολο. Ἀπὸ τοὺς ἐναπομείναντες 83 Ζωγραφεῖς 29 (34,9%) χρησιμοποιοῦν βουλγαρικὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα, τὸ ὁποῖο σὲ πέντε περιπτώσεις (17,2%) περιέχει γνωρίσματα τυπικὰ γιὰ τὶς βουλγαρικές διαλέκτους τῆς Μακεδονίας. Μαρτυροῦνται ἐπίσης τρεῖς Σέρβοι (3,6%), δύο Ρῶσοι (2,4%), ἓνας Βλάχος (1,2%) καὶ 16 Σλάβοι ἀδήλου γλωσσικῆς ταυτότητος (19,3%). Οἱ ἑλληνικές ὑπογραφές ποὺ σχετίζονται μὲ Ζωγραφεῖς ἀνέρχονται σὲ 7 (8,4%), ἐνῶ 25 ἄτομα ἀναφέρονται στὰ ἔγγραφα χωρὶς ἐπαρκεῖς ἐνδείξεις ὡς πρὸς τὴν καταγωγή τους (30,1%). Ἡ κατανομὴ τῶν μαρτυριῶν ἀνὰ τοὺς αἰῶνες καταδεικνύει ὅτι ἡ παρουσία μὴ βουλγαρόφωνων Σλάβων στὴ Ζωγράφου ἀποτελεῖ φαινόμενο τοῦ IZ' καὶ τοῦ IZ' αἰῶνος, ἐνῶ ἡ ἐκπροσώπηση τῶν Βουλγάρων εἶναι ὁμοιόμορφη καὶ σχετικὰ πυκνὴ καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ἐξεταζόμενης περιόδου.

Τὰ πρώιμα σλαβικά τοπωνύμια στὰ πέριξ τῆς Ζωγράφου ὑποδεικνύουν ὅτι ὁ ἐκβουλγαρισμὸς τοῦ ιδρύματος ἴσως ἐπῆλθε ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐπάνδρωσης τοῦ μὲ βουλγαρόφωνα ἄτομα προερχομένα ἀπὸ τὸν ἄμεσο ἀγροτικὸ περίγυρο τοῦ Ἱθωνος. Ὅπως ἤδη διαπιστώσαμε σὲ ἄλλη μελέτη, στὰ μέσα τοῦ IA' αἰῶνος παρόμοιες διαδικασίες πρέπει νὰ ὀδήγησαν στὴν συγκρότηση τῆς βραχύβιας μονῆς τοῦ Σλάβου Ζελιάνου στὰ περὶχωρα τῆς Ξενοφῶντος¹⁵⁴. Ἡ εἰκασία μας γιὰ τὴν σχέση τῆς Ζωγράφου μὲ τοὺς βουλγαρόφωνους τῆς Χαλκιδικῆς, καὶ γενικὰ τῆς Μακεδονίας, ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ μακεδονικὸν τύπου βουλγαρικὸ ἰδίωμα ποὺ χρησιμοποιοῦν οἱ ἡγούμενοι Ἀβραάμιος καὶ Ἀρσένιος κατὰ τὴν ἐποχὴ ποὺ προηγεῖται τῆς σερβικῆς

βρίσκεται στὸν στίχο 18. Πρβλ. Δ. ΒΑΜΒΑΚΑΣ, *Ἱερά Μονὴ Σίμωνος Πέτρας. Κατάλογος τοῦ ἀρχείου*, Ἀθήνα 1985 [Ἀθωνικὰ Σύμμεικτα 1], 128-129, ἀρ. 26.

¹⁵⁴ K. PAVLIKIANOV, *Manastirūt na Željan - pŕvoto slavjansko monašesko učreždenie na Aton, Svetogorska Obitel Zograf* 2, 1996, 17-22· C. PAVLIKIANOV, *The Monastery of Zelianos. The First Slavic Monastic Institution on Athos, Σύμμεικτα* 11, 1997, 37-48.

ἐξαπλώσεως στὴ Μακεδονία. Σὲ τελικὴ ἀνάλυση, ἡ βουλγαρικὴ παρείσφρηση στὴ Ζωγράφου μᾶλλον ξεκίνησε ὡς τοπικὴ ὑπόθεση χωρὶς ἄμεση ἐπικοινωνία μὲ τὸν κυρίως βουλγαρικὸ χῶρο. Πραγματοποιήθηκε κατὰ τὸν ΙΑ΄ καὶ ΙΒ΄ αἰῶνα, ὅταν τὸ βουλγαρικὸ κράτος εἶχε καταλυθεῖ ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς, ἀπὸ Βουλγάρους ποὺ προέρχονταν ἀπὸ τὶς μὴ συμφυεῖς μὲ τὸν βουλγαρικὸ γλωσσικὸ κορμὸ σλαβόφωνες περιοχὲς τῆς Μακεδονίας, ἐξ οὗ καὶ τὸ περιορισμένο ἐνδιαφέρον τοῦ τσάρου Ἰωάννη Ἀσάν Β΄ γιὰ τὸ ἱδρυμα.

Cyril PAVLIKIANOV, The Slavs in the Athonite Monastery of Zographou

The article analyzes the prosopographical data concerning the presence of Slavs in the athonite monastery of Zographou. The chronological frame of the survey extends from 980 to 1650. In the period 1169-1661 are identified eighty three monks of Slavic origin. Twenty nine of them (34,9%) use Bulgarian vernacular and in five cases this vernacular seems to be Bulgarian dialect of Macedonian type. The monks using Serbian dialect are three (3,6%), two can be described as Russians (2,4%), while sixteen Slavs (19,3%) appear as linguistically neutral. One person is surely of Moldavian origin (1,2%) and in twenty five cases (30,1%) no data elucidating the ethnic identity of the Slavic-speaking monks of Zographou are available. However, it is clear that the monastery has been Bulgarian. The Serbians and the Russians appear only after the fall of Byzantium and the first Bulgarians in the monastery of Zographou were probably connected with the neighbouring Slavic population of Macedonia and the Chalkidiki peninsula.